

С. Димитријевић

СТАВОВИ
У ДИСКУСИЈАМА

Дискусија о настави политичке економије код нас

economist III
Br 2, 1950 str
54-2

Од 16 до 19 марта 1950 г. у Београду је одржана I међуфакултетска конференција наших економских факултета. На њој су разматрана сва питања која се тичу наставе, плана и програма економских факултета, ванредног студирања, научног рада са студентима и наставног кадра. Од нарочитог интереса је дискусија која се водила по реферату др. Радивоја Увалића, декана економског факултета у Београду, о садржају и методици наставе политичке економије (објављеном у 1 броју „Економиста“). Та дискусија била је веома жива. Она је одражавала озбиљно схватање значаја политичке економије за револуционарно мењање и организовање друштвено-економског живота социјализма. У њој је дошла до израза тежња наставног кадра и економиста уопште да се у даљој факултетској настави политичке економије искористи досадашње искуство ради што успешније теоретске и методолошке обраде овог предмета. Објављивање главних момента из ове дискусије послужиле би као приликом третирању свих питања која се тичу политичке економије како у настави тако и уопште. То је од значаја по развитак ове науке у нашим условима.

**

Друг Сергије Димитријевић је најпре истакао потребу да се политичка економија изучава и на историској групи филозофског факултета, где није досада била заступљена, а онда подвукао значај уводног дела политичке економије за њену наставу.

„Значај тога дела лежи у чињеници: 1) Да се само у њему опширније објашњава унутрашња законитост друштвеног развитка и улога развитка производних снага у томе процесу; и 2) Да се ту де-

таљно објашњавају извесни основни и веома важни појмови с којима политичка економија доцније оперише у изучавању друштвено-економске формације.

Што се тиче производних снага и степена њиховог развитка, сматрам да се ово питање не треба посматрати са становишта стварна вредности, која претставља пролазну историску категорију, већ са становишта производности

рада, која претставља сталну категорију друштвене производње. Разуме се да се тиме не занемарује питање улоге људи — произвођача, који се појављују не само као битан елемент производних снага, пошто су носиоци производног искуства и радних навика, већ и као иницијатори, делајући чиниоци и једини свесни фактори производње.

Не бих се сложио да се појам продукционих односа ограничава на односе који проистичу из става различитих класа према средствима за производњу. Тиме појам продукционих односа узимамо за класно друштво, идентификујемо га са појмом класних односа. Продукциони односи тј. међусобни односи људи у производњи су ширји појам. То је битан елемент сваког друштва. Њих је било у првобитној заједници и биће их у комунистичком начину производње, исто као што постоје и код простих робних произвођача. Погрешно схватање продукционих односа, које се појављује код нас претставља идентификовање продукционих односа са односима својине, који су по Марксу (Критика политичке економије ст. 9) само правни израз продукционих односа, који дакле сами тим могу да остану исти, док се продукциони односи стално мењају. Класни односи претстављају само одређену историски условљену врсту продукционих односа, међусобне од-

носе људи у производњи на ономе степену друштвеног развика на коме је развитак производних снага условио постајање приватне својине над средствима за производњу.

Настава политичке економије преткапиталистичких формација треба да има, по моме мишљењу, изузетно крупну улогу на правном факултету и историском отсеку

филозофског факултета. На правноме факултету она треба да се нарочито ослања на материјале наше привредне историје, која се на овоме факултету не предаје, и да тиме пружи основу за проучавање других историских предмета. Погрешна је пракса да се испити из извесних предмета, као што је историја државе и права, полажу пре испита из политичке економије. Заслужује пажњу нова пракса на загребачком факултету, где су студенти по сопственој иницијативи увели правило да се испит из политичке економије даје пре осталих предмета.

Вулгаризација политичке економије је добрим делом последица неуравнотеженог програма. Тако на пр. на правноме факултету треба у једној години савладати уводни део, преткапиталистичке формације и сва три тома Капитала. Јасно је да је у тим условима настава површна и вулгаризаторска. Зато би било добро позабавити се питањем да се и на правноме факултету настава политичке економије прошири на три године. Потребно је да се програм правног факултета изједначи по овоме предмету са програмом економског факултета, тј. да се подели на три дела и протегне на три године. Овај је предлог оправдан и из других разлога: на правном факултету су се од увек формирали многи руководећи кадрови, па и привредни руководиоци, а по моме мишљењу то ће делимично бити и у будућности.

Не бих се могао сложити са поставком да се наставници политичке економије не баве истраживањем привредне историје, а аде-

кватно томе и економиком садањег периода. У реферату друга Увалића о томе се каже: „тај задатак треба препустити економским историчарима и у том циљу успо-

ставити с њима најтешњу сарадњу“. Овакво постављање питања истраживачког рада, као напора који има да да само изван илустративан материјал за политичку економију, води теориској стерилности у њеној разради. Истраживање стварности претставља једину солидну основицу за обогаћење теорије. Осврнемо ли се на најкрупније доприносе теорији политичке економије, видимо да су сви теориски закључци произишли из систематског проучавања огромног фактичког материјала, на пр. „Империјализам“, „Развитак капитализма у Русији“ и сл. Ми још увек немамо детаљно разрађену политичку економију преткапиталистичких формација, а како ћемо је створити ако се привредно-историски материјал непосредно не обрађује од стране полит — економиста? Исто тако како ће се изградити политичка економија социјализма ако се не проучава економика социјалистичких земаља? Ово не значи да одобравам грешке многих совјетских и других економиста, који науку о економици појединих социјалистичких земаља идентификују са политичком економијом социјализма, као и грешке које се ређе сусрећу да се наука о привредној историји једне земље идентификује са политичком економијом преткапиталистичких формација.“

**

У своме говору друг Радивоје Давидовић је на почетку истакао да је у реферату постављен низ питања о којима би заиста било потребно много дискутовати. Он се сложио с мишљењем друга Сергија Димитријевића о потреби изучавања политичке економије на историској групи филозофског факултета.

ИЗ ДИСКУСИЈЕ ПО ПИТАЊУ ЕКОНОМСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ*)

На конференцији економских факултета је дискутовано и о питању економске географије. Једно од мишљења која су тада изнесена је ово Сергија Димитријевића:

Да би се задатак економске географије као науке исправно поставио треба једном заувек раскрстити како са географским детерминизмом, тако исто и са уским схватањем предмета ове науке. Њен се задатак понекад погрешно своди на упознавање са просторним размештајем производње. По нашем мишљењу економска географија има четири основна задатка.

Први се задатак састоји у проучавању условљености размештаја друштвене производње. Фактори просторног размештаја су друштвени и природни. У сфери друштвених фактора треба водити рачуна како о степену развитка производних снага датога друштва, тако исто и о његовим продукционим односима.

Неправилно је одбацити улогу природних, географских, геолошких и других сличних момената у томе размештају. Географски моменти и постојање датих природних богатстава су такође услови просторног размештаја производње. Наглашавамо да обрађујући условљеност тога размештаја, треба водити рачуна да природни услови размештаја производње немају главну улогу. Они су стални и неопходни услови производње и њеног развитка, па пружају неопходну основицу за тај размештај. Но дати начин производње и развитак друштвених односа производње просторно посматран је одређујући услов.

Подела чећи чињеницу да тежиште лежи на друштвеним условима тога размештаја, ми не бисмо смели губити из вида комплакс-

ност услова, једновремено деловање друштвених и природних услова.

Изучавајући природне услове размештаја производње ми треба да утврдимо и конкретни утицај који су они вршили на развитак друштвених односа производње, на друштвени развитак, како га убрзавају или успоравају, како условљавају одређену специфичност.

Други задатак се састоји у проучавању специфичних економских реона, реона са специјалним привредним карактеристикама, чије је стварање условљено изнесеним факторима. При томе је потребно изучити како постојећу тако исто и перспективну, реонизацију која настаје. Економске реоне треба проучавати онако како се они појављују, у целокупној њиховој комплексности, истичући доминантне одлике једног реона, али истовремено обрађујући и остале моменте, унутарњу повезаност производних грана, саобраћајну целину и сл.

Трећи би се задатак састојао у изучавању утицаја тога размештаја на привредни живот и економику наше државе заједнице узете као целине, као и однос међу реонима. Овде бисмо подвукли да се код нас не обраћа довољна пажња на питање унутарњег саобраћаја као резултата међуреонских веза. Јасно је да се саобраћај појављује као елеменат условљености формирања реона, али се он једновремено појављује и као чинилац међуреонског промета.

Сва три претходна питања треба обрађивати историјски, изучавајући како су се они појављивали у прошлости, како се данас појављују и какве су будуће перспективе.

Четврти задатак био би изучавање повезаности друштвеног развитка са економско-географском

*) Упорели: М. Хубени, Белешке о економској географији, „Универзитетски весник“ од 24-V-1950.

проблематиком. По нашем мишљењу неопходно је детаљније се позабавити проблемом значаја економско-географских категорија у нашем друштвеном развоју, у нашој економици. Зато и предлажемо да се ово питање издвоји као специјални задатак. За нас је од великог значаја утврдити улогу географског положаја појединих места и природних богатстава дате околине у процесу првобитне акумулације и капиталистичког развоја, истаћи улогу и значај појединих економских реона за социјалистичку индустријализацију, по сматрати искоришћење природних богатстава као основицу за економски преображај једнога краја и сл.

Овако схваћена економска географија претстављала би изразито друштвену науку, економску науку. Она би изучавала како комплексну условљеност економског развоја појединих крајева и специфичност тога развоја, тако исто и друштвено економску улогу тих чињеница.

*
**

Прихватамо идеју о издвајању општега дела економске географије, само се не слажемо са садржајем овога дела који је предложен (општи део је схваћен као економска географија света).

По нашем схватању општи део економске географије претстављао би науку на високом степену апстракције. Ту се економско-географска материја третира независно од датог случаја (од датог реона), као теориски проблем узет из стварности, издвојен из ком-

плексности у којој се он појављује. Примери из стварности би служили само као илустративни материјал.

У томе делу економска географија проучавала би на пр.: А) локацију црне металургије у односу на лежишта угља и гвоздене руде, тј. чињеницу да се она углавном развија онде где је угља, а не онде

где је гвоздена руда. За топљење руде потребно је много више угља, те саобраћајни трошкови условљавају подизање црне металургије, на пр. у Руру, где има угља, а не у Шведској где има гвоздене руде. Разуме се да би се ово питање посматрало и са становишта подизања црне металургије на обе странама, што је условљено искоришћавањем саобраћајних средстава у оба правца, као и међусобних пропорција ових предузећа подигнутих у зонама угља и гвозђа (проблематика Урал-Кузбас). Б) Формирање концентричних привредних зона у околини великих градова (Фон Тиненови кругови), према различитим историским условима и њиховом стварном значају. В) Значај привредно-саобраћајног положаја (Ротердам, Шабац) или одређених привредних богатстава (Чиле — шалитра, Бразилија — хевеја у једном периоду Лесковац — кудеља) у капиталистичком развоју, итд.

Разуме се да овакво схватање општега дела не искључују постојање светске економске географије као другог дела, ни постојање посебних регионалних економских географија (економска географија социјалистичких земаља, економске географије ФНРЈ) као трећег дела.

Три дискусиона састанка у друштву економиста Србије

Economist 62 5-6, 1950 52
118-3

На последњој годишњој скупштини Друштва економиста Србије истакнуто је да су дискусионни састанци о разним актуелним питањима једна од форми друштвене делатности која заслужује велику пажњу. У вези с тим приступило се припремама за организовање више дискусионих састанака. Први је одржан 29 септембра 1950 о питањима реорганизације привреде. Референти су били др. Јаша Давичо и др. Никола Балог.

Узимајући реч Сергије Димитријевић се посебно осврнуо на два питања: 1) либерализација привреде не може да значи пуну слободу стихије. Прихватити стихију без ограничења значило би негирати улогу плана који је један од закона развита социјалистичког друштва. Планирање не ликвидира елементарно деловање економских закона већ одређује њихове оквире, утврђујући опште пропорције и стварајући оквирне могућности. Исто тако, он сматра, да функција плана није изразито државна, већ да је функција, неопходна у социјалистичком друштву, која ће да остане и када нестане држава, дакле да се ради о друштвеној функцији. Плански органи претвориће се из државних органа у помоћне органе непосредних произвођача.

2) Он се исто тако осврће на примедбу једнога дискусанта коме се чини да не постоји потреба за обједињењем комуналних предузећа, пошто у томе случају нема сродности процеса рада. Димитријевић сматра да је основа за њихово удруживање материјална условљеност обједињења. Обједињење настаје на бази постојања

истих потреба код једне групе предузећа. Те потребе могу да произилазе из заједничке специфичности економике тих предузећа (на пр. специфичност ситних предузећа), постојања истих материјалних предуслова (на пр. заједнички енергетски и сировински извори), заједничка сфера делатности (на пр. локално тржиште), заједничког интереса (на пр. питање штедње, привредног рачуна) и сл. Зато и настају разне врсте оваквих обједињења. Посматрамо ли питање удруживања комуналних предузећа са тога становишта видимо да су ова обједињења исто тако условљена економским потребама самих предузећа.

Састанак чланова Друштва економиста Србије

У правилима Друштва економиста Србије и у закључцима годишњих скупштина који дају линију друштвеног рада за одређено раздобље истакнут је значај проучавања привредних проблема у вези с изградњом социјализма код нас. Исто тако подвучена је важност изучавања и упознавања чланства с питањима економског развитка СССР-а и земаља народне демократије. Проучавање и разматрање тих питања данас, у условима непријатељске кампање коју по диктату неких руководилаца СССР-а против нас воде СССР и земље народне демократије, има нарочити значај и добија посебни вид. Преко предавања, часописа и сл. ова питања су с њихове економске стране унеколико већ осветљавана у Друштву економиста Србије. Но велики успеси наше социјалистичке изградње захтевали су да се изнесу пред чланство и да се кроз свестрану дискусију укаже на њихов велики значај, јер наца стварност је најбољи деманти свих лажи које се против нас износе од стране ревизиониста марксизма-лењинизма. У ту сврху Друштво економиста Србије сазвало је састанак чланства који је одржан на дан 24 новембра 1949 године у малој дворани Коларчевог народног универзитета. Том састанку су поред осталих били присутни чланови и пријатељи Друштва из Привредног савета и Планске комисије ФНРЈ, разних савезних и републичких министарстава, Планске комисије НР Србије, Института друштвених наука, Српске академије наука и других установа.

Састанак је отворио потпредседник Друштва друг Никола Чобељић, помоћник министра трговине и снабдевања НР Србије. Пошто је поздравио присутне госте и чланове,

он је укратко истакао мотиве који су управу Друштва економиста Србије руководили да организује овај скуп. Затим је друг д-р Радивој Увалић, декан Економског факултета у Београду и потпредседник Друштва, поднео реферат: „Нови ревизионизам марксизма-лењинизма и револуционарни пут наше социјалистичке изградње“, објављен у овом броју часописа. После одржаног реферата отворена је дискусија. У њој су учествовали другови Сергије Дмитријевић, директор Економског института Привредног савета ФНРЈ, Ненад Поповић, потпредседник Планске комисије НР Србије, д-р Миљивоје Петровић, потпредседник Репарационе комисије, Влада Миленковић, директор Коњунктурног института Министарства спољне трговине, др Јаша Давичо, секретар Привредног савета, Бора Јелић, начелник Планске комисије НР Србије и др. Михаило Вучковић, професор Пољопривредног факултета.

У дискусији је истакнут теоретски допринос наших руководилаца разради појединих питања политичке економије социјализма и економике прелазног периода од капитализма ка социјализму. У излагањима појединих говорника подвучени су успеси наше социјалистичке изградње, постигнути под правилним руководством наше Партије и уз залагање радних маса наше земље. Дискусија је, даље, подвукла све очигледнију ревизију науке марксизма-лењинизма која се појављује у пракси спољне и унутрашње политике СССР-а и земаља народне демократије, а која продире и у теоретске поставке и радове *совјетских научника*. У дискусији су осуђени кампања која се води противу наше земље и недемократски и несоцијалистички поступци.

који се огледају у покушајима мешања у унутрашње ствари наше земље, у економској блокади која се спроводи по налогу из СССР-а итд.; а који су објективно управљени противу изградње социјализма у нашој земљи.

Друг Сергије Димитријевић је током дискусије истакао значај разраде појединих питања политичке економије социјализма која се врши код нас. У своме излагању он је између осталог рекао:

„Кад се говори о изградњи социјализма у нашој земљи обично се мисли само на материјалну изградњу социјализма, на револуционарно преовладавање социјалистичке својине над другим облицима својине, на развитак производних снага и измену продукционих односа. Али се наша изградња социјализма не појављује само као пракса. Пошто она представља стваралачку примену марксизма у датим историским условима, она доприноси обogaћењу и разради теорије марксизма-лењинизма.

За нас економисте од особитог је значаја разрада политичке економије социјализма која се врши код нас и која представља наш прилог теориској ризници марксизма-лењинизма.

Многи економисти и не примећују велики опште теориски значај појединих студијских радова, мада их редовно прате и проучавају. Зато ћемо скренути пажњу на нека питања која претстављају не само научну разраду друштвено-економске проблематике наше изградње социјализма, већ и теоретски допринос политичкој економији социјализма уопште.

У том погледу на први план долазе Кидричеве разраде питања национализације земље посматране са становишта територијализације земљака, његове анализе робно-нованих односа у социјализму као и анализа промене друштвене садржине државног сектора условљене карактером власти.

Совјетски економисти који навелико причају о стваралачкој примени и даљој разради марксизма упали су у ствари у догматизам. Ако оставимо на страну њихове радове из привредне историје и економике СССР-а, видимо да се међу осталим публикацијама најве-

ћи њихов део састоји углавном у обради текстова класика марксизма-лењинизма. Такви студиски напори несумњиво претстављају научни допринос даљем проучавању марксизма-лењинизма и историје његовог развитака. Али су они не само стерилни већ и штетни уколико се непосредно примењују на садашњицу не узимајући при томе у обзир специфичности датих друштвено-историских услова, као што се то чини у Совјетском Савезу.

Шаблонска примена марксистичких текстова на измењену друштвену стварност противна је марксизму и претставља један од најопаснијих облика ревизионизма, ревизионизам маскиран под фирмом борбе за чистоћу марксистичке теорије, ревизионизам који наступа под званичном заставом марксизма.

Полазећи од догматског марксизма, те данас најопасније форме ревизионизма, совјетски економисти и руководиоци не само да нису успели да схвате како се проблем национализације земље поставља у земљама народне демократије, већ нису могли да схвате ни социјалистички карактер државног сектора у тим земљама (Случај Еугена Варге и других).

Вратимо се на питање изградње социјализма. То се питање данас поставља много шире него што је то био случај пре другог империјалистичког светског рата. Данас у условима постојања више социјалистичких држава изградња социјализма обухвата не само питање изградње социјализма унутар једне земље, већ и питање успостављања стварно социјалистичких односа међу овим државама, обухвата и питање изградње „светског система социјализма“.

Јасно да Маркс и Енгелс који су научно предвидели социјализам и дали његове основне контуре нису могли да уђу у детаље онога што још није остварено. Исто тако Лењин, који је дао прве теоретске поставке односа међу социјалистичким земљама, не могао да предвиди све проблеме који ће искрснути у тим новим условима.

Анализа постојећих привредних односа међу државама социјалистичког сектора света коју је извршио друг Милентије Поповић као и даља теоретска разрада питања од-

носа међу социјалистичким земљама са којом се нарочито позабавио друг Ђилас, претставља исто тако наш југословенски допринос политичкој економији социјализма.

На основу студије друга Миленција Поновића о односима између социјалистичких држава, марксистичко учење о продукционим односима, учење о односима експлоатације и односима међусобне сарадње и помоћи, престало је да буде само проблем одређеног начина производње. Оно је у односима између социјалистичких држава постало израз једне конкретне политике. На основу те анализе разголићена је друштвена садржина привредних односа Совјетског Савеза са земљама народних демократија. За такве привредне односе утврђено је да су односи империјалистичког типа, односи експлоатације привредно заосталих народно-демократских држава од стране привредно развијеног Совјетског Савеза.

Напомињемо да убирање империјалистичких екстра профита од стране Совјетског Савеза претставља уствари прелазак Совјетског Савеза на позиције велико-руске буржоазије, прихватање економске политике те буржоазије. То скретање на линију националне буржоазије показује да је Совјетски Савез отступио од пролетерског интернационализма, претставља доказ његовог ревизионизма.

Насупрот таквим привредним односима империјалистичког типа наше партијско руководство истиче доследно социјалистичке односе између социјалистичких земаља, односе међусобне узајамне помоћи и сарадње у изградњи социјализма.

Такви односи нису условљени стихијским деловањем закона вредности на светском тржишту. Такви су односи условљени степеном социјалистичке изградње обеју земаља, степеном развитка социјалистичке свести и могућностима узајамне помоћи и сарадње које из тога проистичу.

Из ових неколико примера ми видимо огроман теоретски допринос наших партијских руководица у разради Политичке економије социјализма".

ПРВА КОНФЕРЕНЦИЈА ИСТОРИЧАРА НР СРБИЈЕ ³¹⁷⁻³¹⁸ 61-2, 135D
82-188-70, 137-5

У Београду је 14, 15 и 16 маја 1950 г. одржана прва конференција историчара НР Србије, којој су присуствовали, сем великог броја историчара из НР Србије, и делегати историских друштава из свих наших република.

Реферат о „Основним проблемима српске историје у периоду турске власти над нашим народима“ одржао је Бранислав Бурђева, ванредни професор Филозофског факултета у Сарајеву. Овај најслабије проучен период српске историје захтева да се архивским радом проналази нова грађа и тако решавају проблеми који се не могу решавати на основу историске грађе која је досада објављена. Референт је ипак дао пресек тих проблема указујући да је турска власт над нашим народом узрок његове заосталости. Турска власт над нашим народом значи заустављање привредног развика, опште привредно опадање. Територијално проширење градова од XVI века није знак привредног напретка, јер је привреда тих градова усмерена према војним потребама, а њена је структура примитивна. Оживљавање племенског живота и задруга такође су знак заосталости турског друштвеног уређења. Оно значи праћање натраг. У реферату је, даље, дата анализа појединих војничких редова које су Турци преузели у свој систем и у њима нашли ослонац, приказани су улога црквене организације, положај раје и корени устанака и покрета против Турака. У спором развика турског феудализма настанак чифдских односа оцењен је као напредак, као појава настала под утицајем робно-новчане привреде, пошто интензивност експлоатације није довољна за оцену да ли извесни односи значе напредак или назадак, већ њихово деловање на развика производних снага и претпоставке за револуционарно рушење старог, ма да, разуме се, ни ти односи нису одговарали потребама развика земље.

Проучавање турског периода наше историје помоћи ће нам да одговоримо зашто је наш народ културно и технички заостао за другим народима. Објаш-

њење се налази у заосталости и примитивности турског феудалног уређења.

Дискусија о прва три реферата одржана је 14 маја после подне и 15 маја пре подне. Дискутанци су се највише задржали на проблематици српске историје у периоду турске власти над нашим народима, а у мањој мери на питањима српске историје у периоду средњовековних српских држава.

Сергије Димитријевић, Београд — задржао се на реферату Бр. Бурђева, и то на питању турског феудализма. Најпре је истакао да се закључци о феудалним односима у Србији не смеју заснивати на констатацијама које се односе на селдучки феудализам већ на основу докумената који се односе на поједине наше крајеве, а затим да се не слаже са основним тврђењем Бр. Бурђева о заосталости турског феудализма, са тврђењем да је увођење турских феудалних односа значило враћање на старије, у развика заосталије продукционе односе, па према томе и општи привредни назадак. Дајући анализу феудалне ренте, и истичући да у њеном развоју продуктна рента према радној претставља прогресивнију форму, С. Д. подвлачи да је смењивање радне ренте натуралном у Србији нагло наступило, управо услед доласка Турака. Постојање радне ренте везано је за двојство феудалног гоздинства: феудалчевог домена и сељачког поседа. Освојивши Србију, Турци нису задржали феудални домен, па према томе ни радну ренту, него су одмах на читавој територији прихватили и развијали натуралну ренту. Али, док у Србији нису задржали феудалчев домен, јер су уништили затечени друштвени поредак, у Босни су га, пад именом беглука, задржали, пошто је босанско племство прихватило ислам. Постојање беглука у Босни и његово непостојање у Србији у новије време није аргуменат за његово раније постојање у Србији. Да је у току турске окупације постојао у Србији, он не би тако брзо и коренито ишчезао.

С. Д. не сматра да се на основу докумената из Смедеревског санџака, у коме се говори о три дана кулука годишње, може извести закључак о постојању феудалног домена. Доказ о постојању феудалног домена могу да буду само велике работе, од 100 и више дана годишње, док мање работе претстављају само услуге феудалчевом двору. С. Д. сем тога замера Бр. Бурђеву што за работе употребљава реч кулук, који претставља јавно-правну дажбину (подизање путева, градова итд.). У потврду своје тезе С. Д. наводи спис Али

Чауша из Софије који у спису о тимарском систему (1654 г.), говорећи о нашим крајевима, не помиње ништа што би се могло схватити као феудални домен. Нису му познати документи на основу којих би се могло тврдити да је домен постојао у XV и XVI веку, а ишчезао у XVII веку. Да би показао да су сељаци према спахијама имали натуралне обавезе и у XV веку, С. Д. је прочитао пасус из Константина Јаничара у коме овај говори о праведности турске власти: „Поред тога ти исти Христјани дају још и својој господи којих су поданици а који се зову Тимерлер, и то од сваке главе половину царског данка и десетак од свега живота и кулук“. Као доказ наводи и тврђење Стојана Новаковића да у то доба није било Турака на селу, а они би свакако морали да буду на селу да су се тамо налазили њихови домени. Он, даље, сматра да Ђурђевљево тврђење о опадању рударства у другој половини XVI и XVII века не противречи овом његовом схватању. Оно је пропало из других разлога, а не услед доласка Турака.

Затим се С. Д. осврнуо на Ђурђевљево тврђење да се извесни градови развијају на нашој територији већим својим делом за војничке потребе. Сматра да у томе нема ничега ненормалног, јер је и српско средњовековно занатство било добрим делом условљено војним потребама феудалног експлоататора. Читава села производила су војне артикле па су по њима и добила своје називе. Слика развијених градова и развијеног занатства добија се и из описа Евлије Челебије. Што се раније одбацивало на његову источњачку машту данас се потврђује подацима с друге стране. У јужном Поморављу за време турске окупације постојале су 94 врсте занатлија и трговаца. Из дефтера Нишке митрополије се види да су се у Нишу око 1727 г. до 1737 г. налазиле међу занатлијама фурдације, које су израђивале огледала, ерценлије, које су правиле токе, тачанице, које су правиле калпаке од коже, сахатције, тј. часовничари итд. Постојала је развијена занатска специјализација, а то показује да је градски живот био развијен. У турским градовима јужног Поморавља и Македонији постојали су градови с развијеним занатством и трговином, с великом занатском специјализацијом и развијеним еснафским животом и у XIX веку и раније. Постојале су читаве улице занатлија одређене врсте (у Лесковцу пресукачка мала, табана мала, гармакешка мала и сл.). Била је развијена и трговина. У дефтерима Нишке митро-

полије помињу се стотине ока шећера, бибер који се продавао по 64 паре ока, велике количине кафе и читав низ артикала који се нису производили код нас. У то време се на тржишту појављује роба из Француске, продају се персиске тканине и млетачка чоја, и све то у за наше појмове примитивном и забаченом Нишу.

С. Д. се затим осврнуо на Ђурђевљево констатацију да турски феудални односи у којима је далеко преовлађивала феудална својина неспособна за промет, у којима је робно-новчана привреда слабо деловала на село, нису могли да доведу до развитка производних снага у односу на ранији феудални систем. Истакао је да робно-новчани односи збиља условљавају даљи развитак феудалне ренте, али тек онда кад она прелази на новчана давања у периоду распада феудализма. За феудализам је иначе карактеристична натурална а не робно-новчана привреда. Смена работа натуралном рентом претставља прогресивнији облик феудалне експлоатације независно од питања робно-новчаних односа. Што се тиче ратних пустошења у периоду турских освајања, она претстављају привремену појаву која се не може узимати у обзир при оцени напредности турског феудализма у односу на средњовековни српски.

Чињеницу да су сељаци у извесним крајевима радо прилазили Турцима Бр. Ђурђев објашњава великим притиском на сељаштво у нашим средњовековним државама услед развитка нашег феудализма ка вишој фази, тј. фази у којој робно-новчана привреда почиње да разбија феудалне основе друштва. Али, док Бр. Ђ. у привременом олакшању експлоатације сељака види враћање уназад, С. Д. види објашњење лакшег положаја сељака у прелазу с работа на натуралну ренту. „У томе се састоји економска предност турског аграрног система. То је истовремено и објашњење зашто се Константин Јаничар тако повољно изражава о Турцима.“

„Не ради се о томе да ли је турски феудални систем био напреднији или назаднији од нашега, српског феудализма, него се ради о његовим привременим предностима и привременом побољшању положаја кметова које он доноси. Те предности и то побољшање се састоје у укидању феудалног доприноса у облику вишка рада, тј. у укидању работа. Ма да натурални облик претставља исто тако феудалну ренту, тј. експлоатацију, велика предност је у томе што се не даје вишак рада него се дају производи с кметовског имања. Ова чињеница омогућује развитак производних снага тиме што се сада

вишак рада намењен феудалцу територијално и временски не одваја од рада на кметовом имању, који је намењен самом кмету, репродукцији његове радне снаге. Јасно је да то делује на повећање продуктивности рада, у чему се и огледа развитак производних снага. То значи да се кмет залаже за себе а да феудалац користи то залагање. У томе је и читава економска предност натуралне ренге.

Чињеница да се турски војни феудализам појављује као кочница доцније, у односу на развитак капитализма, као што је то случај са сваким феудализмом уопште, не искључује чињеницу да је његово увођење довело до привременог побољшања положаја сељака. Ако хоћемо да говоримо о том регресивном значају турске окупације у нашем друштвено-економском развоју, она се појављује код нас као кочница углавном ради фазе окупације и фазе ослобођења, када је изершено огромно разарање производних снага, ради смењивања феудалне експлоататорске класе, које је довело до наглог прекида у развоју наше културе и до уништавања многих друштвених институција, ради каснијег појачања феудалне експлоатације, услед чињенице да је однос муслимана и хришћана и национално питање јаче заострило класне односе. То је оно што је уназадilo друштвени развитак код нас. Овај регрес долази не услед тога што је турски феудализам био примитивнији и назаднији од феудализма српске државе, већ услед регресивне улоге коју је он одиграо у нашем друштвено-економском развоју“.

Др. Мехмед Беговић (Београд) такође се осврнуо на реферат Бранислава Ђурђева. Он је подвукао да је за правилну оцену свих питања која су везана за историју српског народа у периоду турске власти потребно проучити богат турски изворни материјал, јер је досада тај период обрађиван углавном на основу стране грађе. За тај задатак потребно је створити кадар младих истраживача. Он даље сматра да поред питања из привредне и политичке историје којима је Бр. Ђурђев у свом реферату посветио главну пажњу предмет истраживања треба да буде и правна историја, нарочито трагови српског средњовековног права у турским правним изворима, пошто се турске правне одредбе не заснивају само на шеријату већ и на установама покорених народа. Предмет проучавања треба да буде и примена нашег обичајног права у турском периоду као и трагови турског права у нашем обичајном праву.

М. Б. се слаже с поставком Сергија Димитријевића да је градски живот у турском периоду био развијенији него у периоду наших средњовековних држава. Али, и многи проблеми тог периода треба да се проуче да би се могли извести сигурнији закључци о доцнијем периоду.

У вези с рефератом Бр. Ђурђева и дискусијом Сергија Димитријевића говорио је и делегат Повијесног друштва из Загребa Владимир Бабић. Он сматра да рефератом Бр. Ђурђева нису обухваћени сви проблеми турског периода наше историје и да је у понеким својим тврђењима исувише прејудицирао резултате будућих истраживања. Требало је говорити о формирању занатлиско-трговачког staleжа међу Србима у Турској. Из сведочанстава у

XVIII веку знамо да је у Србији било изразито турских и изразито хришћанских заната, а тако је морало бити и раније. У XVIII веку морала је постојати српска чаршија у градовима по Србији, јер иначе не би могло за време Велике сеобе да дође у Војводину толико занатлија и трговаца. В. Б. се не слаже да су градске занатлије радиле искључиво за војне потребе већ и за унутрашње тржиште које је до извесне мере морало бити развијено. О његовом постојању најбоље говори релативно велики харач у новцу који раја не би могла да плаћа да није била везана с тржиштем.

В. Б. сматра да треба проучити питање домена, нарочито његово постојање у XVI веку и његову територијалну распрострањеност. По аустријским прописима из друге половине XVII века, када су Турци били протерани из Славоније, види се да су кметови имали обавезе да раде за спахију, обично три дана годишње. Те работе нису биле велике, али пошто је једном спахији припадало неколико села, издацило би да је домен могао износити и по 50 до 100 јутара земље.

Потпарих Чедомир, осврћући се на реферат друга Бр. Ђурђева, сматра да у њему није осетно нову изворну грађу коју је очекивао. На западне путописце не треба се много освртати јер су сви они долазили с нарочитим мисијама и на балканске прилике гледали очима западњака. Њих треба упоређивати с турским изворима.

Делегат Историског друштва НР Црне Горе друг Андрија Лаиновић (Цетиње),

У осврту на реферат Бр. Ђурђева Л. се додирнуо питања обнове Пећке патријаршије и става црквених кругова према Турској. Српска црква добија своју организацију у време када је Турска у напону своје моћи, али када

у унутрашњости наше земље избијају побуне. Да ли црква, добијајући своју организацију од Турака, чини услугу Турској и помаже турска освајања? Зашто црквени кругови нису ишли линијом народних устанака у доба обнове Пећке патријаршије?

Л. даље сматра да је необично важно и питање црногорских племена. Из излагања Бр. Ђурђева изгледало би да је аутономија црногорских племена последица турског надирања и турске власти. Црногорска племена почела су да се формирају давно пре турског надирања, које је само допринело да се те заједнице зближе и учврсте, да из међуплеменског зближавања дође до стварања црногорске државе и великог општег народног покрета. У решавању тог питања треба се критички односити према турским изворима о нашим народима, као што треба уопште заузимати резервисан став према страним документима.

Бранислав Ђурђевић (Сарајево) осврнуо се на дискусију о свом реферату. Истакао је да при проучавању турског права не треба узети у обзир само обичајно право. Проучавање турских докумената помоћи ће да се реше многа питања из периода српских средњовековних држава. У државном архиву у Цариграду постоји, на пример, „Дефтер босанске краљевине“, састављен за време Матије Шабанчића, из кога ће се свакако моћи наслутити каква је била босанска баштина. Питање кнежева и примићура такође се може решити само на основу турских докумената. Саски закони сачувани су у турској редакцији.

Ђурђевић се затим осврнуо на основну тему дискусије, на питање да ли је турским освајањем дошло до опадања или развоја производних снага. Константин Филозоф и Бертрандон де ла Брокјер говоре о богатству српске земље. Путописци из XVI века (Курипешкић, Дерншвам, Герлах и др.) говоре о опадању пољопривреде, о запуштеној и

махом ненасељеној земљи. А и турски кануни говоре о пропалим и опустелим „хаса“ земљама које су остале без држалаца. Исто се види и из турских докумената из XV века које је објавио Х. Шабановић. Из објављених рударских закона види се да рударство није напредовало ни у доба Сулејмана Законодавца, када му је обрађана велика пажња. Закључак о опадању производних снага заснива се, према томе, на документима, а није резултат шпекулације.

Турски феудализам није примитиван зато што има натуралну ренту, која се развија доста касно, крајем XV и у XVI веку и онда траје до XIX века. Турски феудализам је примитиван зато што има примитивну својину, велике селачке поседе као у раном периоду феудализма, зато што је утицај робно-научне привреде слаб. Све се то односи на XV и XVI век.

Што се тиче домена и кулука, о њима говоре документи. Из дефтера се види да има „хаса“ земаља које су домен, спахиски читлук. У XVI веку он је био најмањи, мањи него раније и касније. Узроке смањивања кулука и домена треба испитати конкретно. Постојање домена констатовано је и у дефтерима Омер Лутви Баркана који ће бити објављени у преводу Хаџибегича. Тамо се за XVI век говори о селачком и спахиском читлуку на једном истом тимару. На газдинству спахије ограничаван је кулук у другој половини XV и првој половини XVI века дотле да су селаци радили само на хаса, што значи на доменским виноградима и ливадама. Мађарски историчар Лајош Фекете тврдио је да турска државна управа није водила контролу над приходима које је примао спахија. Било је повремене контроле, ма да санкција према преступницима није било. Кануни су и писани да би се забранило конкретно прекорачење кулука у XVI веку. Прекорачења малих кулука била су велика и стална у читавом турском периоду. Ни у доба када је јавни поредак у Турској био највиши, султан није могао ограничити спахије у њиховој власти над рајом.

Кад се говори о ренти, чињеница је да нема ни једног документа који би говорио да је за време преласка Турака у Европу преовлађивала натурална рента. Феудалци су имали мулковна имања. Из Румелиске канунаме коју је објавио друг Хаџибегич види се да су та мулковна имања сличнија европском феудалном поседу него анадољском. У доба Мехмеда I и домен и кулук већи су него у Сулејманово време. Непосредно с јачањем царске власти смањује се и

домен и кулук. У старијој литератури се мислило да је за време доласка Турака на Балкан код њих преовлађивала натурална рента, али како нови документи говоре о другоме, то не тврде ни Кеприли ни Лајош Фекете.

Када је реч о терминима радна рента и кулук, треба нагласити да турски кулук значи исто што и радна рента. Турски кулук не значи оно што је та реч значила у старој Југославији.

Када се говори о градској привреди, не смеју се подаци из XVII и XVIII века пројцирати у XVI век. При једном покушају да се прикупе из литературе подаци о занатима у Сарајеву, утврђено је да су у XVII веку били развијени искључиво они занати који служе за потребе војске. Ситуација се мало мења у XVII веку, а у XVIII је већ доста измењена. Међутим, материјал којим се сада располаже још је недовољан да би се могло говорити о градској привреди, нарочито у XVI веку. Градска се привреда од XV и XVI века ипак развија. У XVII веку занате и трговину освајају јаничари, који су и раније имали везе с градском привредом, јер је она била везана за војску. У XVII веку занатска производња знатно се мења, и по асортману и по начину производње. Тада се једино зна нешто о еснафима. И трговина је у XVI веку била скучена. Ханс Дерншвам као чиновник куће Фугера, који је свакако знао шта је трговина, говори о малим количинама робе по градским пијацама. Међутим, ту није важан ни сам обим трговине, важна је њена структура, промене које су у њој настале у поређењу с трговином у нашим средњовековним државама. Сва та питања треба још истражити.

Ђурђев се на крају осврнуо на питање Црне Горе. Нови подаци из црногорског дефтера друкчије ће објаснити извесне податке који се могу наћи код Томића. Сигурно је да су пре доласка Скендербега Црнојевића они крајеви Црне Горе који су то могли поднети плаћали харач и друге дажбине. Доласком Скендербега учињен је први корак ка аутономији Црне Горе. Она је проглашена царским доменом на коме више нема спахија. Постоји свега један феудалац, а то је Скендербег Црнојевић, претставник централне власти, који има своје хасове. Од 1514 г. Црна Гора нема више ниједног потчињеног селака. Све су то слободни селаци. Разуме се, реч је о старој Црној Гори.

Кад се говори о улози српске цркве у турско доба, треба строго водити рачуна о хронологији. У време обнављања српске цркве није било масовних уста-

нака. Било је појединачних устанака саме раје, хајдучије и неорганизованог отпора. Велики устанци јављају се тек крајем XVI и у XVII веку. У време обнове Пећке патријаршије хришћани кнежеви, спахије и врхови цркве претстављају слој који је био упориште турског феудализма у српском народу, уколико се ради о крајевима који нису изузети племенском аутономијом.

Осврћући се на дискусију у целини, Бр. Ђ. сматра да је требало више говорити о проблемима историје српског народа под Турцима него о турском феудализму и његовом развитку уопште.

У вези с питањима дотакнутим у дискусији о српској историји у периоду турске власти говорио је и студент Филозофског факултета Богумил Храбак (Београд). Он се слаже с тврђењем Бр. Ђ. да доласком Турака долази до опадања пољопривреде у нашим земљама, али, на основу података из Дубровачког архива, указује да је у XVI в. трговина стоком била већа са селом него с градом. Читава Србија тада је претворена у мрежу која служи трговцима за извоз кожа. Дубровачка трговина одржавала је углавном везу са српским селом. И по најмањим местима Србије осниване су радионице у којима је прерађивана кожа за извоз. Ако трговина у XVI и XVII веку и није била велика, она је више била везана за село него у XIV и XV веку. ПUTOписци су дали тачну карактеристику српске пољопривреде, али само за крајеве дуж путева, што не значи да је даље од путева било друкчије.

Прелажење са земљорадње на сточарство у време после доласка Турака у конкретним историским условима не значи регрес. Пошто је пресечена могућност буржоаског развитка у Србији, прогресивну улогу рушења старог узели су на себе сточари.

У вези са овом дискусијом поново је узео реч Сергије Димитријевић. Он је најпре навео поједине пасусе из Бертрадонд де ла Брокијера да би показао да је Србија у доба деспотовине била махом шумовита земља, а онда се задржао на тексту Петанчића који каже да је у крају Западне Мораве и одатле према југу било доста путујућих трговаца. Ти су крајеви у време турских ратова неоспорно били опустошени, али су пустошења била последица ратова, и она не могу да се везују за питање предности турског аграрног система у односу на српски средњовековни. За решење овог спорног питања требало би изучавати крај који је имао мирнији прелаз, на пример област Дејановића. Опадање производних снага у предратној епохи

услед ратних пустошења не може се везати за питање предности и назадно-сто једног начина производње, или, тачније, једне развијеније форме феудализма. Опадање рударства он сматра појединошћу која не смета да се говори о даљем развитуку производних снага. За изучавање привремене предности турског феудализма у односу на српски није довољно прикупљање појединачних података већ и економска анализа сваког система. Ни предност феудалног начина производње над робовласничким не би се могла утврдити на основу појединачних информација.

Не може се рећи да нема података о постојању натуралне ренте. То је десетак, пропорционални удео у приносу, о коме говори Константин Јаничар средином XV века.

С. Д. не тврди да у Турској није уопште било домена, али тврди да га није било у Србији. Досада није студиозно обрађена никаква граба која би о томе говорила, Хасови се не смеју схватити као феудални домен. То су земљишта с којих су приходи резервисани за одређене функције, а и они су у Београдском пашалуку били малобројни. Основу једног феудалног начина производње чине најраспрострањеније врсте феудалних односа, а не хасови. Приход од хаса може бити убиран у облику десетка, без постојања феудалног домена, пошто сâм хас није феудални домен.

С. Д. не прихвата тврђење Ђурђева да је турски феудализам везан за ситни посед, јер поред тимара постоје и зијамети с приходом од преко 20.000 акчи. Зато му не изгледа тачно тврђење да је увођење примитивних турских феудалних односа довело до повратка на чисто натуралну привреду и до разбијања већих целина ситнофеудалном структуром тимарског система.

Код питања градова у турском периоду није важно да ли су у њима занати оријентисани према војним потребама, већ чињеница да гро градског становништва чине стално насељене занатлије, у јужном Поморављу и у Македонији хришћани, а у Београдском пашалуку Турци, тако да се у њему континуитет развита грађанског стаљежа прекида Првим устанком. Тада су се Турци иселили, а на њихово место дошао је нови живаљ.

Питање привременог побољшања положаја српских сељака никако не треба везивати за питање да ли је турска окупација значила регрес у нашем друштвеном развитуку. Јер, ту треба водити рачуна о уништавању производних снага у периоду смене, о уништавању

друштвених установа и застоју у развитуку наше културе. Огромни регрес у нашем културном развитуку је последица чињенице да је култура тада била монопол владајуће феудалне класе, а да се смењивање феудалног епкслоататора појављује у облику уништавања друштвених, културних и уметничких достигнућа, у облику пропадања српске феудалне државе и културе.

На реферате и дискусију осврнуо се, на крају, и др. Васо Чубриловић. Он сматра да је позитивна страна свих реферата тежња да се уђе у суштину проблема, а негативна што су остали у уско српским оквирима, занемарујући општејугословенски и балкански оквир. Обрађивање српске историје немогуће је без доброг познавања и упоредног проучавања историје осталих југословенских и балканских народа.

Развитак наше историске науке текао је прилично споро последњих деценија. Историографија још није изашла до 1941 г. из оне почетне фазе, фазе прикупљања и сређивања извора. Зато ће за синтезу бити потребно много претходних студија и специјалних расправа. То важи и за период турске власти над нашим народима.

Основни је недостатак друга Ђурђева што хоће да да синтезу и о питањима која још нису темељно обрађена. Зато се и дискусија завршила анализом извора. Ипак је та дискусија открила како је огромна проблематика научног проучавања наше историје под Турцима. Многа су питања толико комплексна да ће захтевати дугогодишње напоре читавих нараштаја да се дође до научне истине, колико је могућно доћи. Једини је пут онај којим су пошли наши млади оријенталисти Ђурђев, Филиповић и Хаџибегвић: проучавање турских споменика. Потребно је изналажење што више извора, утврђивање чињеница и њихова анализа, па ће се тек онда моћи дати синтеза. То, разуме се, не значи да не треба настојавати да се и на основу оног материјала којим се располаже дође до општих закључака.

В. Ч. сматра да је Бр. Ђурђев читав низ питања коначно решио, али да је у погледу градског живота у турској држави сувише брзо донео закључак и да је неправилно оценио вредност односа наше патријархалне организације, самоуправе, према феудалном друштву.

TREĆA SKUPŠTINA

SAVEZA DRUŠTAVA ARHIVSKIH RADNIKA JUGOSLAVIJE

Arhivski list, 1958, 2. p. VIII, 3-4,
str. 124-125.

I

U diskusiji je učestvovao 31 delegat (uzimajući reč 40 puta), i to (po redosledu na skupštini): dr France Škerl, Jovan Marjanović (2 puta), Andrija-Ljubomir Lisac (2 puta), dr Dragoslav Janković (2 puta), Bernard Stuli (2 puta), dr Branislav Đurđev (2 puta), dr Sergije Dimitrijević (2 puta), dr Andrija Lainović, dr Hamdija Kapidžić, Josip Vidmar, dr Ljuben Lape, inž. Sava Davidović, Stevan Knežević, Edib Hasanagić (3 puta), dr Vladimir Mošin (2 puta), Milan Spasojević, Dinko Foretić, dr Ivan Beuc, Hamdija Dizdar, Milorad

Dželebdžić, Franc Saje, Mirko Androić, Metodije Sokoloski, Milorad Rajić, Tanasije Ilić, dr Ante Čolak, Miloš Milošević, Dijana Srećko, dr Sergije Vilfan, Života Anić, dr Vinko Foretić.

IZ DISKUSIJE O REFERATU

»O IZDAVANJU ISTORISKIH DOKUMENATA KOD NAS«

Dr SERGIJE DIMITRIJEVIĆ:

Stvaranje jednog centra za izdavanje arhivske građe odgovara staroj koncepciji naše planske privrede, a nikako novoj, koncepciji koja daje samo društvene okvire i ne sputava inicijativu. Naprimera, predlog o redosledu publikovanja mogao bi da ukoči objavljivanje građe iz pojedinih perioda. Moglo bi se, naprimera, desiti da se zanemari stariji period istorije i da se baci težište samo na savremeniju istoriju. Šta bi bilo ako bi se stvorili centri za izdavanje jedne vrste izvora? Dovoljno bi bilo da na čelu te ustanove stoji čovek koji određenim materijalima želi da jednostavno utiče na izdavanje građe. Ne bi smelo sve da se veže za jednu ustanovu, za jedan centar, za jednog čoveka.

Drugo, izjašnjavam se u prilog koncentrisanja materijala prema prihvaćenim naučnim planovima u realizaciji. Ako je, naprimera, Istoriski institut SAN primio na sebe izradu Srpskog diplomatara, jasna je stvar da odgovarajuća građa treba da se koncentriše na jednom mestu. Isto tako i građa za istoriju srpskog radničkog pokreta i sl. Smatram, kao i referent, da se po mogućnosti, a ne i obavezno, objavljuje celokupna građa o pojedinim pitanjima, ali s jednom napomenom od strane naučnih centara. Međutim, ukazujem na opasnost da se izdavanje građe koncentriše u arhivskim centrima. Prvo, tu može doći do monopolizma. Ako izdavanje građe uđe u plan jednog ovakvog arhivskog centra, postoji opasnost da se sprečava pristup toj građi i naučnim radnicima koji su zainteresovani za nju. S druge strane, osnovno kod izdavanja građe je problem odabiranja materijala za određene naučne ciljeve koji je vezan za problematiku istorijskih nauka. Odbiranje treba da se vrši baš u vezi s tim ciljevima, drugim rečima od strane naučnih radnika koji su tesno vezani s tom problematikom. U našim arhivskim ustanovama oseća se nedostatak visokokvalitetnog i iskusnog naučno-istraživačkog kadra. Vi ste čuli da u arhivima ima svega 34 lica koja se bave naučno-istraživačkim radom. A koliko je od njih osposobljeno za izdavanje građe? Profesor Mošin je ukazao na to da je potrebna vrlo visoka kvalifikacija za izdavanje arhivskih dokumenata. Prema tome, mi ne smemo da ugrozimo ta izdanja time što ćemo ih udaljiti od naučnih centara i vezati za centre koji ne raspolažu dovoljnim brojem odgovarajućeg kadra. Međutim, takav kadar postoji pri akademijama, institutima, pri katedrama i društvima istoričara. Zato smo mišljenja da je za svako izdavanje građe potrebno ili da bude vršeno u jednom od ovih centara, ili da se to radi pod kontrolom nekog od njih. Dakle, u vezi s ovim prethodnim izlaganjem,

услед ратних пустошења не може се везати за питање предности и назадно-сто једног начина производње, или, тачније, једне развијеније форме феудализма. Опadaње рударства он сматра појединошћу која не смета да се говори о даљем развитуку производних снага. За изучавање привремене предности турског феудализма у односу на српски није довољно прикупљање појединачних података већ и економска анализа сваког система. Ни предност феудалног начина производње над робовласничким не би се могла утврдити на основу појединачних информација.

Не може се рећи да нема података о постојању натуралне ренте. То је десетак, пропорционалци удео у приносу, о коме говори Константин Јаничар средином XV века.

С. Д. не тврди да у Турској није уопште било домена, али тврди да га није било у Србији. Досада није студиозно обрађена никаква грађа која би о томе говорила, Хасови се не смеју схватити као феудални домен. То су земљишта с којих су приходи резервисани за одређене функције, а и они су у Београдском пашалуку били малобројни. Основу једног феудалног начина производње чине најраспрострањеније врсте феудалних односа, а не хасови. Приход од хаса може бити убиран у облику десетка, без постојања феудалног домена, пошто сам хас није феудални домен.

С. Д. не прихвата тврђење Ђурђева да је турски феудализам везан за ситни посед, јер поред тимара постоје и зијамети с приходом од преко 20.000 акчи. Зато му не изгледа тачно тврђење да је увођење примитивних турских феудалних односа довело до повратка на чисто натуралну привреду и до разбијања већих целина ситнофеудалном структуром тимарског система.

Код питања градова у турском периоду није важно да ли су у њима занати оријентисани према војним потребама, већ чињеница да гро градског становништва чине стално насељене занатлије, у јужном Поморављу и у Македонији хришћани, а у Београдском пашалуку Турци, тако да се у њему континуитет развика грађанског стаљежа прекида Првим устанком. Тада су се Турци иселили, а на њихово место дошао је нови живаљ.

Питање привременог побољшања положаја српских сељака никако не треба везивати за питање да ли је турска окупација значила регрес у нашем друштвеном развитуку. Јер, ту треба водити рачуна о уништавању производних снага у периоду смене, о уништавању

друштвених установа и застоју у развитуку наше културе. Огромни регрес у нашем културном развитуку је последица чињенице да је култура тада била монопол владајуће феудалне класе, а да се смењивање феудалног експлоататора појављује у облику уништавања друштвених, културних и уметничких достигнућа, у облику пропадања српске феудалне државе и културе.

На реферате и дискусију осврнуо се, на крају, и др. Васо Чубриловић. Он сматра да је позитивна страна свих реферата тежња да се уђе у суштину проблема, а негативна што су остали у уско српским оквирима, занемарујући општејугословенски и балкански оквир. Обрађивање српске историје немогуће је без доброг познавања и упоредног проучавања историје осталих југословенских и балканских народа.

Развитак наше историске науке текао је прилично споро последњих деценија. Историографија још није изашла до 1941 г. из оне почетне фазе, фазе прикупљања и сређивања извора. Зато ће за синтезу бити потребно много претходних студија и специјалних расправа. То важи и за период турске власти над нашим народима.

Основни је недостатак друга Ђурђева што хоће да да синтезу и о питањима која још нису темељно обрађена. Зато се и дискусија завршила анализом извора. Ипак је та дискусија открила како је огромна проблематика научног проучавања наше историје под Турцима. Многа су питања толико комплексна да ће захтевати дугогодишње напоре читавих нараштаја да се дође до научне истине, колико је могућно доћи. Једини је пут онај којим су пошли наши млади оријенталисти Ђурђев, Филиповић и Хаџибеговић: проучавање турских споменика. Потребно је изналажење што више извора, утврђивање чињеница и њихова анализа, па ће се тек онда моћи дати синтеза. То, разуме се, не значи да не треба настојавати да се и на основу оног материјала којим се располаже дође до општих закључака.

В. Ч. сматра да је Бр. Ђурђев читав низ питања коначно решио, али да је у погледу градског живота у турској држави сувише брзо донео закључак и да је неправилно оценио вредност односа наше патријархалне организације, самоуправе, према феудалном друштву.

TREĆA SKUPŠTINA

SAVEZA DRUŠTAVA ARHIVSKIH RADNIKA JUGOSLAVIJE

*Apkubruca, 1858, 2. p. VIII, 3-4,
entp. 124-125.*

I

U diskusiji je učestvovao 31 delegat (uzimajući reč 40 puta), i to (po redosledu na skupštini): dr France Škerl, Jovan Marjanović (2 puta), Andrija-Ljubomir Lisac (2 puta), dr Dragoslav Janković (2 puta), Bernard Stuli (2 puta), dr Branislav Đurđev (2 puta), dr Sergije Dimitrijević (2 puta), dr Andrija Lainović, dr Hamdija Kapidžić, Josip Vidmar, dr Ljuben Lape, inž. Sava Davidović, Stevan Knežević, Edib Hasanagić (3 puta), dr Vladimir Mošin (2 puta), Milan Spasojević, Dinko Foretić, dr Ivan Beuc, Hamdija Dizdar, Milorad

Dželebdžić, Franc Saje, Mirko Androić, Metodije Sokoloski, Milorad Rajić, Tanasije Ilić, dr Ante Čolak, Miloš Milošević, Dijana Srećko, dr Sergije Vilfan, Života Anić, dr Vinko Foretić.

IZ DISKUSIJE O REFERATU

»O IZDAVANJU ISTORISKIH DOKUMENATA KOD NAS«

Dr SERGIJE DIMITRIJEVIĆ:

Stvaranje jednog centra za izdavanje arhivske građe odgovara staroj koncepciji naše planske privrede, a nikako novoj, koncepciji koja daje samo društvene okvire i ne sputava inicijativu. Naprimer, predlog o redosledu publikovanja mogao bi da ukooči objavljivanje građe iz pojedinih perioda. Moglo bi se, naprimer, desiti da se zanemari stariji period istorije i da se baci težište samo na savremeniju istoriju. Šta bi bilo ako bi se stvorili centri za izdavanje jedne vrste izvora? Dovoljno bi bilo da na čelu te ustanove stoji čovek koji određenim materijalima želi da jednostavno utiče na izdavanje građe. Ne bi smelo sve da se veže za jednu ustanovu, za jedan centar, za jednog čoveka.

Drugo, izjašnjavam se u prilog koncentrisanja materijala prema prihvaćenim naučnim planovima u realizaciji. Ako je, naprimer, Istoriski institut SAN primio na sebe izradu Srpskog diplomatara, jasna je stvar da odgovarajuća građa treba da se koncentriše na jednom mestu. Isto tako i građa za istoriju srpskog radničkog pokreta i sl. Smatram, kao i referent, da se po mogućnosti, a ne i obavezno, objavljuje celokupna građa o pojedinim pitanjima, ali s jednom napomenom od strane naučnih centara. Međutim, ukazujem na opasnost da se izdavanje građe koncentriše u arhivskim centrima. Prvo, tu može doći do monopolizma. Ako izdavanje građe uđe u plan jednog ovakvog arhivskog centra, postoji opasnost da se sprečava pristup toj građi i naučnim radnicima koji su zainteresovani za nju. S druge strane, osnovno kod izdavanja građe je problem odabiranja materijala za određene naučne ciljeve koji je vezan za problematiku istoriskih nauka. Odbiranje treba da se vrši baš u vezi s tim ciljevima, drugim rečima od strane naučnih radnika koji su tesno vezani s tom problematikom. U našim arhivskim ustanovama oseća se nedostatak visokokvalitetnog i iskusnog naučno-istraživačkog kadra. Vi ste čuli da u arhivima ima svega 34 lica koja se bave naučno-istraživačkim radom. A koliko je od njih osposobljeno za izdavanje građe? Profesor Mošin je ukazao na to da je potrebna vrlo visoka kvalifikacija za izdavanje arhivskih dokumenata. Prema tome, mi ne smemo da ugrozimo ta izdanja time što ćemo ih udaljiti od naučnih centara i vezati za centre koji ne raspolazu dovoljnim brojem odgovarajućeg kadra. Međutim, takav kadar postoji pri akademijama, institutima, pri katedrama i društvima istoričara. Zato smo mišljenja da je za svako izdavanje građe potrebno ili da bude vršeno u jednom od ovih centara, ili da se to radi pod kontrolom nekog od njih. Dakle, u vezi s ovim prethodnim izlaganjem,

mišljenja sam da svako izdavanje građe van navedenih centara treba podvrgnuti njihovoj naučnoj kontroli. To bi se postiglo na taj način što bi se, naprimer, preporučilo prethodno konsultovanje u vezi sa objavljivanjem građe, što bi se uvela obavezna slanja izdavačkog plana na mišljenje, na recenziju i sl. Nisam ni ja za to da se dá isključivi monopol izdavanja tim naučnim ustanovama, nego sam za jednu kontrolnu saradnju, kako bih rekao, koja nikako ne bi sputavala ničiju inicijativu.

Istovremeno hoću da podvučem da, izjašnjavajući se protiv stvaranja jednog centra za izdavanje građe, nisam protiv osnivanja jednog arhivskog izdavačkog centra, nego mu samo dajem druge smernice. Korisnost jednog ovakvog centra proizilazi iz potrebe jedinstva informacije; potrebe stvaranje fonda mikrofilmovanih kopija naših dragocenih arhiva, kao, napr., Arhiva u Dubrovniku, Zadrui i sl; potrebe kontrole izdavanja građe iz jednog centra, da se ne bi iste stvari publikovale na nekoliko mesta; zatim, potrebe organizovanja jednovremenog

124

kompleksnog pregleda naših fondova; potrebe čuvanja mikrofilmova itd. Nisam ni za suviše krute i precizne jedinstvene principe u objavljivanju građe, jer svaki materijal zahteva drukčije prilazjenje.

Историја Лесковца

Лесковци
337 Зборник XI, 1971.
стр. 236-237, 242-245, 254-257.

У „Лесковачком зборнику“, X, 1970. објављен је „Пројекат библиотека и историје Лесковца“. Народни музеј је тим поводом организовао, 19. децембра 1970. године, научни састанак на коме је, у присуству већег броја сарадника Музеја, вођена дискусија о делатности Музеја и концепцијама будуће Историје Лесковца. Уводно излагање поднео је директор Музеја Хранислав Ракић. У овој свесци „Зборника“ доносимо уводно излагање Х. Ракића и ауторизовану дискусију учесника састанка.

235

Др СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

После овако широке „офанзиве“ наших географа, поставља се питање разграничења

Прва група проблема, то је питање једног ширег изучавања лесковачког краја. Онда су дотакнута петрографско-минералозна изучавања, питања ерозије, вегетације, фолклора, географије простора итд. Сва ова проучавања пружају додатне увиде у историјску проблематику, дају оквире, односе се на услове, предуслове и сл. Сви они представљају изван историјски материјал, али то нису кључни проблеми у изради једне Историје Лесковца. У оквиру синтетичке историје Лесковца они имају своје место, али ако исувише потенцирамо њихову обраду можемо да останемо без ове историје. Не мислим да је то велика опасност, али на сваки начин треба подвући неопходност разграничења. Мислим да рад на савестраном изучавању Лесковца треба да се одвија паралелно са радом на историји Лесковца. На пример, у оквиру Музеја, „Лесковачког зборника“ и низа монографских пројеката. Радови ове врсте су потребни, зато треба омогућити истраживања, обезбедити им одговарајуће место у оквиру издавачке делатности, као и даље објављивање чланака и монографија.

Хоћу да објасним овај мој став да не би било неспоразума. Немам никакве алергије према природљачко географској оријентацији нашег Музеја ни према радовима на изучавању Лесковца ове врсте. У своје време (1945. године) покљонио сам Градском музеју минералозско-геолошко збирку издану за овај крај. Та збирка већ годинама лежи у подруму. Не знам чак ни шта је од ње остало. Тачно сам у више наврата insistирао код Градског музеја на стварање једног додатног природљачког одељења. Био сам против чисте археолошко-историјске оријентације јединог завичајног музеја. Он би нужно морао да буде комплетиран са етнографским материјалима са минералозско-геолошким и другим природљачким збиркама са географским експонатима и сл. С друге стране, нисам ни студијски далеко од те проблематике. Један од мојих необјављених рукописа односи се на геолошки развитак лесковачког краја и његова минералозна богатства. То је рад заснован на претходним проучавањима и прикупљеним минералозско геолошким материјалима. Потпуно подржавам идеју о проширењу тематике Лесковачког зборника, о организовању истраживања свих поменутих проблема. С друге стране, хоћу да укажем да сам прикупљао и фолклорни материјал. Између осталог, сакупио сам око две хиљаде

народних pesama iz leskovackog kraja koje mi stoje u fišaji oko dvadeset godina, pošto nema finansijskih mogućnosti, tj. razumevanja za njihovo objavljivanje. Planirao sam svojevremeno i studijsku obradu nekih aspekata toga folklornog materijala. Sve sam ovo izneo da bih pokazao da nisam pro-

237

тивnik prirodno geografskih i etnografskih istraživanja leskovackog kraja.

Vratimo se na pitanje istorije Leskovca. Ne potceđujući predloge koji su došli od strane naših geografa, mislim da u projektu istorije Leskovca moramo da bacimo težnju na radove neposredno povezane sa њеном изградом на кључне проблеме за остварење једне такве синтетичке историје.

Недовољно разграничење ова два питања, комплексног изучавања leskovackog kraja и рада на историји Leskovca у току ове дискусије делимично је проишло из структуре саме редакције. У редакцију историје Leskovca ушли су, тј. сарађивали су на изради пројекта о коме је реч, један публициста који се бави историјом позоришта и један етнограф.

Из свих наведених разлога сматрамо да у вези са радом на историји Leskovca треба разликовати две ствари: оно што треба изучавати у leskovackom kraju од онога што је потребно за израду историје тог краја. Зато треба поћи од непосредних примера за израду једне синтетичке историје Leskovca. Насупрот другова географа који предлажу проширење пројекта историје Leskovca износим свој лични контрапредлог, да се наступи са два пројекта. Један општији за свестрано изучавање Leskovca и околине, други конкретнији, специфичнији за израду историје Leskovca. Другим речима, сва природно географска истраживања вршила би се у оквиру тог комплекснијег пројекта, а објављивали у облику монографских радова и чланака у Leskovackom zborniku. Сви резултати тих радова користили би се и за израду синтетичке историје Leskovca. Са стварањем два пројекта ми бисмо задовољили све потребе. Нико неће бити запостављен и заобијен. Уз то би изучавања била свестранија, што није био случај у досадашњем раду Градског музеја, а у много мањој мери и у односу на Leskovacki zbornik који је свестранији. Не кажем да све то није имало своје место у ова два оквира, да се све то већ није појављивало у њима. Етнографска истраживања и материјали већ су добили прилично простора, али то није био случај и са осталим истраживањима и материјалима, као што смо то чули од наших предговорника и из претходног излагања. Ми можемо да развијемо обе врсте студијских истраживања у оквиру постојања два разграничена пројекта. Мој је предлог, уколико присутни то усвоје, да и ову нашу дискусију на неки начин водимо у оквиру два различита пројекта. Прво, о пројекту изучавања Leskovca и, друго, о пројекту и припремама за израду синтетичке историје Leskovca. Пројекат изучавања Leskovca ће несумњиво у многоме да обогати рад на историји Leskovca, као што ће неки аспекти историографске обраде, на пример, историја рударства у Јабланици или историја наше индустрије, и њене условљености да буду тесно повезани са ширим изучавањима leskovackog kraja, да допринесу њиховом

продубљивању. Посебно се задржавамо на условима индустријског развика, нпр. на антропогеографском потенцијалу leskovackog kraja, који није довољно наглашен у претходним иступањима наших географа, на пољопривредним и сировинским богатствима leskovackog kraja, која су везана за његову географску и геолошко-минеролошку специфичност итд. Све је то повезано са историјом развика Leskovca, са историјом развика

његове индустрије и привреде уопште, како у прошлости, тако исто и у перспективи. Зато треба нагласити још једну битну разлику ова два пројекта. Обрађујући историју ми се задржавамо на прошлости. У оквиру пројекта изучавања Leskovca и околине мораћемо да се базимо и перспективом, што несумњиво прелази оквире историје Leskovca. Из свих наведених разлога треба разграничити ова два пројекта, разграничити и саму дискусију о њима. Само тако можемо да разговарамо конкретније о потребама, задужењима и слично. Са свим сам завршио претходну интервенцију у дискусији. Резервирам право да о самом пројекту историје Leskovca поново говорим. Хвала.

ДР СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

242

Оба пројекта за које се залажемо подразумевају изучавање читавог leskovackog kraja, први као комплексно изучавање, други као његову историју. Кад говоримо о leskovackom kraju, не мислимо на уски leskovacki kraj, него на leskovacko петочерче и његово планинско залеђе. Leskovacko петочерче, тај наш српски Пенцаб, представља не само котлину са својим географским, етнографским, па чак и дијалектолошким особеностима, већ једновремено својим економско-географским, антропогеографским специфичностима и богатствима, својим потенцијалом становништва условљава једну посебну динамичност, посебан економски значај овога краја итд. итд.

Пошао сам од тога да бих подвукао да не постоји неки антагонизам између ових мојих излагања и неких захтева стављених од стране предговорника. Другим речима, без свих тих елемената историјска истраживања не могу се вршити, али се у оквиру онога што је до сада проучено, они могу употребити за писање једне историје Leskovca. Сам рад на историји Leskovca, замишљам као рад усмерен на остварењу главне синтетичке монографије двотомне историје Leskovca. Истраживачко синтетичке монографије мањег обима пожељне су и неопходне. Њима се попуњавају празнине у припремама. Другим речима, свака аналитичка и синтетичка монографија представља решавање читавог једног комплекса проблема које је потребно изучити. Да би се остварио велики пројекат о синтетичкој историји Leskovca, како га замишљамо то није довољно. Потребно је проширити и опште изучавање leskovackog kraja.

Пређимо на конкретно излагање наше концепције рада на изучавању leskovackog kraja. Почело би се од једног истраживачког пројекта који би био подељен на више монографских делова. За сада видимо три такве крупне поделе.

Једна би била: leskovacki kraj, широко

жет, kao geološko-fizičko geografsko, antropogeografsko i ekonomsko geografsko područje. To bi bila jedna sintetička monografija čija izrada zahteva specijalizovane istraживачке napore, kao i objavljivanje posebnih pripremnih radova, članaka i monografija.

Druга bi bila: Leskovaц kao etnografsko područje. Za momenat ne ulazimo u probleme dijalekta leskovačkog kraja, његових биолошких изучавања и сл. Прво би се могло делимично обавити и у оквиру те етнографске монографије, али би се могло и из-

двојити као посебна целина и одложити за касније. У једном кратком временском периоду заиста не можемо да исцрпимо сву студијску проблематику овога краја. Можда би се касније истраживања могла проширити и на неке друге проблеме. За сада би друга таква планирана монографија била комплексна синтетичка монографија о leskovačком крају као етнографском подручју са фолклорно-етнографским садржајем и проблематиком.

Питање историје Leskovaца замишљам као трећу посебну синтетичку монографију, која би била претежно историографска без обзира на уску повезаност и међусобну зависност ових оваквих монографија и на уску повезаност сваког студијско истраживачког рада на било коме питању са студијском обрадом питања из области друге две монографије. Према томе, не негирајући потребе изучавања етнографско-географског комплекса, како ћу у овоме тренутку то да назовем, не негирајући потребе изrade две leskovačke синтетичке студије: етнографске и географске. Предирам за изradу посебне синтетичке историје leskovačkog краја. У једној приватној дискусији у току паузе, пала је примедба да не треба све да почне и да се заврши са историјом. Никада тако нешто нисам мислио. Нити сам икада био против претходних комплексних истраживања, истраживачко-синтетичких монографија из области географије и области етнографије, нити за смањење обима истраживања у области географије leskovačkog краја. Ми се само залажемо за изradу посебне етнографске синтезе и једне посебне географске синтезе leskovačkog краја.

Погледајмо стање припрема ова три кружна пројекта. По мом схватању етнографски пројекат се налази у фази далеких припрема.

Друг Ђорђевић је дао један врло замашан фолклорно етнографски рад, али он не обухвата цело подручје leskovačkog краја, нпр. Црну Траву и Јабланицу. С друге стране, низ истраживања, нпр. истраживања друга Јовановића која се односе на Поречје и на сам град тек су отпочета. Многи проблеми још нису сазрели за једну етнографску синтезу читавога leskovačkog краја.

Слична је ситуација и са географским подручјем. Ту су многа питања још недовољно изучена. Ми немамо једну геолошку историју leskovačkog краја. Ми немамо једну антропогеографску синтезу leskovačkog краја. Ми немамо, на крају крајева, ни у области физичке географије једну синтезу.

Према томе, у области етнографског изучавања и у области географских изучавања ми још нисмо у таквој фази да би ми могли да пређемо на непосредне припреме једне си-

нтезе. Ту смо још увек у области истраживачких припрема. И тек када се те истраживачке припреме и објављени радови нагомилују у оној мери у којој су се нагомилали историографски радови о Leskovaцу можемо да и у овим подручјима пређемо на синтезу. У области историје постоје радови који поједина питања на неки начин испрљују, заокружују. Други су у завршној фази обраде. То није случај са друга два подручја. Другим речима, за сада се може прићи синтези само на подручју где има довољно претходних истраживачко-синтетичких радова, где треба попуњити мањи број празнина. Али се за сада не може прићи једној синтези читавог leskovačkog краја у области географије, где има мало таквих радова. Не може се поћи од Симе Милојевића и његове Leskovačke котлине, па ићи одмах на синтезу. Због тога и прилазим на различит начин проблемима непосредних задатака у обради ова три подручја.

Док је рад на историји Leskovaца у таквој фази да се може говорити о попуни извесних празнина у овој петолетки и остварењу синтезе на крају седмолетке, колико нам остаје до стогодишњице ослобођења Leskovaца, ми заиста не можемо ићи на стварању све три синтезе Leskovaца, а још мање на стварању једне опште синтезе, у том року.

Ако за сада такву синтезу leskovačkog краја не можемо да дамо за све три области, пошто то прелази наше кадровске и финансијске могућности, то не искључује низ истраживачких и мањих монографско синтетичких радова из области географије и етнографије, све оно што представља припрему за каснију географску и етнографску синтезу, коју можемо да остваримо у једној од идућих петолетки, седмолетки итд. Зато и хоћемо да још једном разграничимо рад на поменутих областима, да укажемо на ту ситуацију. По нашем мишљењу рад у области географије и у области етнографије је још увек у области припрема. Њега не треба занемарити, али не треба форсирати. Њему треба дати одговарајуће место и Зборнику, и у последњим музејским издањима, али оно није сазрело за једну синтезу читавога овога подручја, као што, нпр. такорећи није ни начето како треба питање рада на подручју филологије. Ми имамо више радова страних аутора о leskovačком дијалекту него ли изучавања наших сопствених научника о овом подручју. Слична је ситуација у области биологије, где је број објављених истраживачких радова врло мали.

После свих ових увода прелазимо на проблеме историје Leskovaца, где доста тога постоји, где се на основу свега што је до сада дато и попуњавања одређених целина, може већ у овој етапи остварити једна синтетичка историја Leskovaца. То никако не искључује да са новим истраживањима (у науци ништа није вечно, посебно у историјским истраживањима) са новим прилозима, са новим пројубљивањима и попуњавањима у једном каснијем времену приступи писању једне још савршеније синтетичке историје Leskovaца. Сматрамо да већ имамо предуслове да пређемо на попуњавање празнина на овом подручју, на непосредну планску припрему за писање историје Leskovaца чије би излажење било везано за један датум, за стогодишњицу његовог ослобођења. Кад се у вези прославе стогодишњице тог ослобођења створи одре-

бена организационо-финансијска основа, неки одбор, који ће изборити и добити средства у вези прославе, можемо прићи непосредном раду на реализацији такве синтетичке историје. Још једном наглашава да се при свему томе не сме занемарити географско и етнографско изучавање лесковачког краја.

Дакле, већ сада треба озбиљно прићи питању непосредних припрема за израду прве синтетичке историје Лесковца ако хоћемо да је издамо поводом стогодишњице ослобођења Лесковца.

Једновремено треба рашчистити сваку сумњу код другова који се баве етнографијом, географијом итд. да ово истицање историје Лесковца у први план, значи некако занемаривање истраживачких напора на овим подручјима, њихово стављање у други план. Ради се о нечем другом што смо већ истакли. Обрада историје Лесковца је већ сазрела за синтезу, тј. ускоро ће бити у таквом стању да омогућава њену израду. Уз то се појављује погодан моменат за њено остварење. На другим студијским подручјима то није случај. Ако имамо етнографску обраду лесковачке Мораве, ако има радова о Власини, Пољаници и сл., што треба још попуњавати, ми немамо радова о Јабланици, Пустој Реци и Црној Трави. Уз то и сама обрада изучених региона је непотпуна а понекад и несавремена. Зато је још рано да се приступи етнографској синтези, а још мање генералној синтези лесковачког краја.

Како замишљамо рад на синтетичкој историји Лесковца? Пред нама је седмогодишњи период који омогућује две фазе: прву фазу од 1971. до 1975. године. То је фаза попуњавања празнине у области истраживања, прикупљања грађе, обраде појединих периода или подручја, фаза монографске обраде појединих проблема, или појединих аспеката итд. У тој би фази, на пример, друг Васић који се бави турским изворима могао да да врло драгоцене прилоге за познавање лесковачког краја у турском периоду. С друге стране, тражење и објављивање грађе, истраживање и обрада те грађе могу да осветле читаве непроучене периоде. Друг Стојанчевић може да да за период Милоша синтетичку целину базирану на неиспитаним и до сад са становишта лесковачког краја недовољно изученим архивским материјалима. У тој фази која би трајала до 1975. године, ми бисмо попунили извесне празнине и још више побољшали предуслове за израду једне синтетичке историје Лесковца. Истраживања никада неће бити готова, рад историчара нема краја, никада се сва проблематика неће у потпуности изучити. Зато не смемо да са некаквом таквом аргументацијом одустанемо од писања историје. То би био максимални домет, што се у овом стању проучености извора може постићи. Поступимо ли супротно томе, тражимо ли да се претходно проуче све три области о којима сам говорио, ми нећемо остварити синтетичку историју лесковачког краја. Дакле, са свим оним што је до сада урађено, са јединим доцунским петогодишњим планом истраживања и ужих монографских обрада, имамо могућности да на крају те петолетке, у периоду од две године од 1976. до 1978. дамо историју лесковачког краја. Та права целовита историја лесковачког краја настала на основу свих претходних истраживања на основу свега онога што смо

успели да сазнамо, савладамо, изучимо, прођубимо, сагледамо и обрадимо, пре овога периода и у његовом току, била би синтеза свега тога.

Разликујемо те две периоде у историјама за остварење прве историје Лесковца и из једног другог разлога. Направљена је збрка која није намерна, али која се терминологијски повлачи кроз материјале припремљене за овај састанак. То је питање редакције. Час се она појављује као редакција историје Лесковца, час се појављује као редакција једнога плана за издавање грађе и студијске литературе, час се појављује као редакција за све истраживачке историје у односу на лесковачко подручје а онда опет као редакција у односу на историју Лесковца. С једне стране се говори о изучавању свега, с друге стране се говори о фазама, о етапама, о једној структури историје Лесковца, о пе-

риодима које треба изучавати, о подели те историје на поглавља, на делове итд. Мислим да ту треба исто тако попући тачно границе. Све ово о чему сада говоримо је некакав оншти план за изучавање Лесковца. Треба да створимо конкретни план у односу на историју Лесковца. Пошто се приближавамо првој синтетичкој обради историје Лесковца треба да говоримо о томе шта треба попуњавати, која су кључна питања или подручја за сада недовољно обрађена или сасвим необрађена. Треба прецизирати каква истраживања треба извршити, какве монографске обраде треба учинити да би се пришло завршној синтетичкој обради целокупне историје Лесковца. Према томе, ми би били много конкретнији у нашој дискусiji, када би, после свега што смо изнели о географским оквирима и условима, говорили о томе, бар за време преостала три сата.

Када говоримо о празнинама које постоје у области историогеографске проблематике, о начинима како ћемо да попуњимо те празнине на подручју историјске грађе, истраживања и обраде, једно од најважнијих питања је питање кадрова који би на томе радили. Да погледамо какве су наше кадровске могућности за савлађивање ових задатака, да конкретно прецизирамо шта треба истражити у историји лесковачког краја, и ко треба да ће и може да ради на томе, шта све треба урадити пре преласка на израду синтетичке историје Лесковца. Зато је сада врло актуелно створити конкретни план истраживања историјске грађе и облике појединих истраживачких тема.

Питање постављања редакције синтетичке историје Лесковца било би преурањено. Мислим да ће се то питање поставити тек 1975. године, у време када ће претходни истраживачки план да буде добрим делом остварен у време када ће се стварно прећи на израду синтетичке историје. Мада се истраживачки план кога бисмо утврдили неће у потпуности остварити, он ће у сваком случају да омогући и олакша израду једне синтетичке историје. Тек онда 1975. поставиће се у први план питање стварања синтетичке историје Лесковца, њене структуре, њене редакције и задужења за обраду појединих поглавља. Данас је прерано говорити о стварању такве редакције и из једног другог аспекта. У току ове петолетке појавиће се нови историчари, специјалисти за одређена

подручja. Тако се ипр. појавио друг Василиј као једна нова снага на пољу проучавања Лесковца у турском периоду. Ако му правилно приђемо, он ће се у току даљег свог рада све више специјализирати за проблеме лесковачког краја. У њему можемо за тридесет година човека који би се специјализовао за читав период турске окупације овога краја а у односу на турске изворе, на информације које се налазе у турским земљишним књигама. Исто тако као што се он појавио, појавиће се и други. На нама је, да стимулирамо истраживања лесковачког краја, да радимо на ангажовању универзитетских кадрова у том правцу, да ангажујемо историчаре који би у оквиру својих магистарских и докторских радова попуњавали постојеће празнине у историографији лесковачког краја који би се трајно везивали за ове проблеме. Уколико смислено и плански приступимо овом задатку, то би морали већ сада да урадимо нешто у односу на предстојећу историографску синтезу, тако и у односу на будуће географске и етнографске синтезе. Докторска дисертација се ради неколико година. Тако нпр. ако хоћемо да остваримо у другој петолетци једну замашну географску синтезу, ми треба не само да радимо на истраживању појединих проблема, него истовремено и на ангажовању нових, младих кадрова које ћемо припремити и оријентирати на одређену проблематику, да већ сада вршимо прве систематске припреме за један овакав подухват.

Вратимо се на питање израде историје Лесковца. Њу би могли да остваримо у току две фазе. У првој фази која би трајала до 1975. године радило би се на попуњавању празнина, у другој фази дошло би до формирања редакције и разматрања како ће се остваривати таква синтетичка историја, који би аутори били ангажовани на томе питању и на какав начин. То би био уопштени план приласка историји лесковачког краја план кога већ сада треба конкретизовати у односу на људе и задужења, а у односу на његов први део.

Хоћу да се осврнем на још нека питања. Прво питање које би имали да конкретизирамо било би питање празнина, прихватања задужења да се оне попуне, питање планске оријентације на то попуњавање празнина.

Да би неко преузео те обавезе, он мора да буде сигуран да ће и друштво да испуни обавезе према њему. Није довољно да оријентирамо извесна лица на одређену проблематику. Зато ћу пружити конкретан пример. Стојевремено пре неколико година, после архивских истраживања за историју лесковачке индустрије, предложио сам да напишем књигу од 400 страна о историји лесковачке индустрије до 1941. Тај је пројекат био миниран са некаквим пројектом колективног рада. Уместо да се питање разграничава на тај начин што ће један обрадити индустрију од почетка до 1941. или 1945. што сам предлагао као моје задужење, други да обради период после 1945. а трећи да ради на другим питањима, наступило се са разорним предлозима. Један је тражио да говори о ономе што је претходило индустрији, о првобитној акумулацији капитала, о стварању економских предуслова за развитак индустрије, други је тражио да обрађује услове за

развитак индустрије, одвојено од историје њеног развика. Уместо целовите монографије о развика лесковачке индустрије, тражено је да о условима за развика лесковачке индустрије говоре други. Где је то могуће, кад то представља једну јединствену целину. Аутор историје лесковачке индустрије мора да разради и питање економског развика наше земље и питање развика лесковачког краја, специјално у односу на потенцијале радне снаге, на становништво, на географски моменат, на природна богатства на првобитну акумулацију капитала итд. Тако је овај рад био миниран, те није дошло до завршавања ове историје. Дакле, да би се оваква задужења прихватила да би се неко преорјентисао на ову врсту питања, да би заинтересовао друге студијске проблеме који га интересују, потребно је пружити аутору гаранцију да ће његов рад бити објављен. Конкретно, ако радим на историји лесковачке индустрије, морам да будем сигуран да ће то уз уобичајену проверу квалитета, бити објављено. Навешћу догични разлог зашто постављам ово питање. Годинама припремам историју лесковачког радничког покрета из

међу два рата, том се проблематиком бави и друг Ракић. То је његово право. Али он то укључује у музејски издавачки план који је припремљен у вези ове дискусије, он то најављује међу рукописима од којих су неки потпуно завршени или се налазе у завршној фази. Ја немам ништа против тога. Али ја хоћу да имам сигурност, да без обзира што се нас двојица бавимо том проблематиком, да сваки од нас има могућности да објави своју монографију, без обзира што се она односи на исту тему, а не да се касније једном од нас постави питање, то је већ обрађено или ушло у план као задужење другог. Стојим на становишту да о једном те истом питању више аутора могу да пишу, пошто сваки од њих другачије прилази овом задатку, види га и обрађује на различити начин, са другачијим захватом извора и са другачијим аспеката. Један боље сагледава друштвено-економску проблематику, други ставља у први план организациона питања, трећи баца тежиште на политички аспект историје радничког покрета, на њен класни аспект. Тражим да свако онај који се прихвати оваквог задатка има гаранцију да никакве сметње неће наићи услед тога што неко други обрађује ту проблематику, да се не појављује ситуација какве се доскора у Лесковцу постојале. Постоје рукописи који леже десетак година, јер наводно није било могућности за њихово издавање. Други су рукописи били одбијени као слаби и неприхватљиви, али су њиховим ауторима дата новчана средства да би приватно издали тај рукопис, док се приватно издање Извините другови, али ово питање заиста морамо да размислимо. Ако неко хоће да се студијски преорјентирају на лесковачку проблематику, прихвате се крупнијих задатака, запоставе друге области свога студијског истраживања, он им мора пружити гаранције да ће тај рад ако је позитивно оцењен од стране стручних рецензента, заиста бити објављен. Не могу се више толерирати ни такви случајеви да човек годинама припрема један рад да предлаже да га заврши у релативно кратком року, да не скупу сазваном по питању обраде историје лесковачке индустрије, докима да се

од њега тражи да он обради само један аспект проблема, а да друге аспекте обрађује неко други. Услед такве политике био сам принуђен да обуставим даљи рад на историји лесковачке индустрије, да припремљени материјал ставим у куфер да лежи до бољих времена. Дакле, дош једном питање прихватања неке студијске теме је везано са гаранцијама у односу на ауторе, да уколико он обави тај посао на задовољавајући начин, које се оцењује од стране стручне, научне редакције, да се то има објавити, и то на уобичајени начин, као рад аутора. Посебно наглашавам ову формулу, пошто се у Лесковцу дешавало, да се нечији његов рад употреби као грађа, да без сагласности правог аутора друго лице користи већ обрађени материјал и да некакву своју верзију.

Говорићу још о једном питању, којег се узгред дотакао друг Миладиновић. Он предлаже формирање нових библиотека. Колико сам га разумео: етнографске, географске, библиотеке НОБ-а итд. Ја мислим да је постојећи број библиотечких колекција који излазе у Лесковцу потпуно довољан. Имамо Лесковачки зборник који омогућује публицирање мањих радова везаних за истраживање лесковачког краја. Имамо Библиотеку Народног музеја која омогућује објављивање већих монографија. Предвиђена је и специјализована колекција хроника, што има свог оправдања, пошто је то један врло специфичан рад. Имамо библиотеку коју називају „специјалном“, која ће по објављеним подацима да обухвата зборнике грађе и објављивања издања. То је потпуно довољно. Сви радови, без обзира на њихов карактер и студијско подручје могу да се укључе у ове четири библиотеке. Не стварајмо већи број библиотека.

Шта више, имао бих извесне резерве у односу на нека најављена издања. Већ више пута поставља се питање поновног издавања књиге Глише Костића Ча-Митича школа. Ова је публикација несумњиво интересантна, али ако се један примерак налази у некој од јавних библиотека у Лесковцу, а други у јавној библиотеци у Београду, то потпуно задовољава потребе истраживача. Ми нисмо тако богата земља да сваку стару књигу поново издајемо. Књижица о Ча-Митиној школи није неки разноврсан и свестрач извор. Она осветљава једну прилично уску проблематику. Понова се издају само ретки сасвим неприступачни извори, или комплексне публицације које садрже податке о многим стварима као што је нпр. Валваторово дело о Словенији (о Крањској). Много је боље издавати необјављени рукопис, који садржи нов изворни материјал. Не треба прихватати издавање једне књиге само зато што нечији примерак није комплетан. Мислим да би редакција ове библиотеке морала да има чврсти став према оваквим предлозима, примењујући строжије критерије за уношење поновљених издања у издавачке планове.

Ако желимо да поново издамо неки рад размислимо добро шта ћемо узети у обзир. Ја сам за поновно издавање савим ретких и комплекснијих радова, тј. оних радова који су практично неприступачни студијцима који се баве изучавањем лесковачког краја и антологија, као и оних радова који нису са-

свим ретки али који услед свог комплексног садржаја могу да послуже и великом броју студијаца.

ДР СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ 1254

Многи од присутних, па и друг Трифуноски сигурно зна велики пројекат Природа и привреда Југославије. То је био величанствен пројекат, али после више година рада није дошло до његовог остварења. Сличан је и македонски пројекат који се помиње, од кога је, колико ми је познато, заиста изашао први том око 1930, али шта је било са другим томовима? На њих још увек чекамо. Хоћемо да историја Лесковца изађе за стогодишњицу ослобођења Лесковца, зато не прихватамо један комплексан многотомни рад који би требало да детаљно обради све што се односи на лесковачки крај, природно географске услове, становништво и његове обичаје и друштвено економску и политичку историју развитка читавог овога краја у низу синтетичких монографија. Никада се нисмо противили да се паралелно изучавају сва три подручја. Па ипак, постављамо питање, ако би у оквиру предложеног комплексног пројекта, обрада природно географских услова имала цео један том, колико би томова имао читав рад? Ако би се одједном напало на читавом студијском фронту, колика би средства била потребна за претходна истраживања? Наш предлог да се ради у оквиру три пројекта је скромнији, пошто дозвољава да се њихова реализација временски растегне. Планирамо да се ова три пројекта паралелно раде, да се рад на једном од њих повезује са радом на другима, али да се рад на историји Лесковца не условљава радом на другим питањима, не сагледава као један пројекат. Ако би радили по овоме комплексном предлогу и планирали да природни услови буду обрађени у једном тому, са истим би правом могли да тражимо да се етнографска проблематика обради у истом опсегу, да се ту обраде проблеми насељавања и обичаја, да се у њега унесу и демографске анализе. Постављам питање зашто у једном оваквом комплексном пројекту какав ви браните то не би био други том. Ако се полази од природних услова, онда треба поћи и од становништва, па тек онда прећи на обраду саме историје.

Бојим се ове велике комплексности. Ја сам за то да се ради на сва три подручја, али да се у плану рада на историји Лесковца, где ћемо поћи од природних услова, задовољимо уводним поглављем о тим условима. То неће бити посебан том, али ће бити поглавље, као што ћемо имати поглавља о становништву везана за поједине периоде. Кад говоримо о турском периоду, даваћемо демографску структуру становништва итд. Структура становништва у турском периоду је једно, у периоду између два рата нешто друго, итд. Када будемо обрађивали XIX век узимаћемо у обзир и сва миграциона струјања, формирање насеља итд. Постављамо питање: да ли је наш циљ Историја Лесковца која би имала да буде готова крајем 1977. године, или ћемо да прихватимо грандиозан пројекат који ће доживети судбину многотомног зборника Природа и привреда Југославије, да остане нереализован, или судбину другог великог пројекта, маке-

Датум пројекта да буде само делимично остварен.

Постављамо друго питање. Да ли постоје приоритетне теме? Ако се оне посматрају као посредне припреме за историју Лесковца, обрада неких историографских тема се повезује као предуслов за успешну синтетичку обраду ове историје. Зато сам за обраду таквих дефиниција историјских монографија.

Поред неопходности обраде великих тема које попуњавају значајне празнине постоје и нека друга мања питања која су по свом значају таква да их треба расветлити. То је питање бомбардовања Лесковца, питање његовог ослобођења од Турака или питање борби око Лесковца у првом светском рату, на које се, готово нико од наших историчара није освртао. Постоје радови у иностраној историографији о неким од њих, али су они код нас непознати. У недовољно обрађена питања спада и питање политике окупатора у првом светском рату, питање улоге Недељних новина итд. Све су то врло значајна појединачна питања која треба обрадити.

Вратимо се на велике недовољно обрађене историографске теме, нпр. обраду Лесковца по турским изворима који се односи на период од неколико векова. Друг Васић је врло успешно пришао том питању. Он је пришао томе на основу једног тефтера, а по требно је захватити неколико векова. Обрада једног периода историје или веће историографске теме је једновремено и социолошка и демографска, и привредно-историјска, она је комплексна. Узмимо нпр. друго питање, нпр. проблем развитка индустрије у Лесковцу. Ни ово се комплексно питање неће обрађивати без природних услова, без друштвеног развитка, без економског развитка. Другим речима, једновремено ће се узимати у обзир и природни и демографски услови, о чему је било речи пре подне. Природна богатства и становништво је оно што је условило развитак индустрије. Према томе, читава географска и демографска проблематика је већ уклопљена у ове теме, она улази у обраду сваког периода, сваке велике историјске теме. Дакле, поред уводног поглавља које би давало опште природне географске оквири ова се тематика појављује у сваком већем поглављу. Да ли би онда било правилно разматрати те природне услове одвојено, у једном одвојеном тому, а онда одвојено третирати економски развитак Лесковца, развитак индустрије и сл. Можда је куд и камо погодније, и ако хоћете, прихватљивије, прилазити комплексно свакој од тих тема. Сасвим је другојачије деловање географских услова у турском периоду, у XIX веку, и у периоду између два светска рата. Узмите на пример, у економско-географској проблематици колико се мењају услови тиме што једна сировина постаје у једном историјском периоду доминантна за развитак привреде једног краја. Тако напр., каже, восак, вуна стајали су у први план у XVII веку, периоду када је читава извозна трговина била везана за ове продукте. Други пример, улога културе конопље, значај производње кудеље у XIX веку је једно, њен каснији, нпр. садашњи значај је нешто сасвим друго. Освртимо се на привредни развитак Лесковца у најновијем периоду, па ћете видети да се та сировинска условљеност савим изменила зависно од потребе тржишта, зависно од измене понуде и потражње, зависно од читавог

друштвено-економског развитка. Према томе, било би неправилно изучавати све те привредне и демографске услове, независно од одговарајућих историјских периода, од одговарајућих историјских услова који су постојали у једном одређеном периоду. Када би ишли по шаблону и говорили о свакој теми посебно, ми бисмо заиста изложили све то, али не бисмо задовољили основну потребу историјске обраде лесковачког краја да о привредној, демографској и економској условљености читавог друштвено-економског развитка овога краја говоримо у вези са њим. Као што видите ни ово питање није тако просто.

Опет понављамо да смо за један по обиму мањи, мање претенциозни и мање свеобухватни пројекат, али пројекат тесно повезан са обрадом историје Лесковца, пројекат који ће заиста да се оствари за седам година. Не заборавимо да већ 1975. године треба створити редакцију, утврдити ауторе који ће радити на синтези, да за следеће две и по године све то треба обрадити, рецензирати, редактирати, припремити за штампу, па чак и издати. Ако хоћемо да крајем 1977. године имамо Историју Лесковца морамо да већ сада у периоду 1971—1975. попуњимо празнине у историографској обради појединих питања а не заносимо се много ширим и комплекснијим пројектима.

При том не треба заборавити да немамо библиографију Лесковца, да немамо привредну историју Лесковца, да немамо политичку историју Лесковца између два рата, да немамо ни историју радничког покрета, ни историју грађанских странака тог периода, да немамо културну историју Лесковца обухватније обрађену. Није решење у томе што смо обрадили једну споредну личност, историју једне установе или један часопис. Ради се о томе да треба да прикажемо културну историју неколико великих периода, који се посебно морају обрађивати (за период до првог светског рата, за период између два светска рата и за период после ослобођења). Ми заиста имамо нека обрађена питања из области привредног, културног и политичког развитка, из области класних односа, а шта је са осталим необрађеним питањима. Обрадио ли нека од ових питања, нпр. крупне проблеме друштвено економске историје једног периода, ту ће бити укључени и резултати географских и социолошких истраживања. Тиме ће се одједном решити и нека мања питања тог периода, узгредно попуњити нека празнина. Пођемо ли другим путем, прихватимо ли исувише комплексан пројекат, он ће доживети судбину пројекта Природа и привреда Југославије.

Ви сте већ навели да сте још у предрадно периоду обрадили у Македонији природно географске услове, али сте на томе стали. Зато сам за истраживачки рад на свим подручјима, али за концентрисану обраду историје Лесковца и лесковачког краја, коју треба припремити и остварити у периоду од седам година. Узимајући у обзир сву комплексност те историје, све оно што је везано за условљеност те историје, посебно за специфичност друштвено економског развитка појединих периода, ми ћемо том приликом захватити не само природногеографску већ и демографскоетнографску проблематику.

Ми смо цео дан провели у дискусији. Кроз један сат треба да завршимо овај наш

припремни састанак, а нисмо ни макли у смислу конкретног прилаза историји Лесковца. Па ипак, мени се чини да имамо нешто систематизованије појмове о томе на шта треба бацити тежиште у припремама за писање Историје лесковачког краја.

Ако сада одржимо још један састанак, на пример, за том: „Природни услови“, треба одржати читаву серију таквих састанака да би се дошло до плана једне овакве историје. Уз то је нпр. проучавање становништва тешка и комплексна ствар. Да би се оно организовало, да би се то припремило, да би се разграничиле разне научне дисциплине, да би се неке од њих укључиле у рад потребно би било још више времена. Није лако укључити у овакав том ни целокупну етнографску проблематику. Морамо тражити чисто социолошке аспекте свега тога. Према томе, морамо да уклонимо много тога чиме се поједини специјалисти баве, да би се добила јединствена целина, да би она нашла место у оквиру историје Лесковца. Дакле, ову проблематику морамо прво да сведемо на крупна питања, на крупне проблеме, да је ослободимо много детаља, па да тек онда приђемо изради једног тома о становништву.

Не заборавимо да је и сама обрада природно географских услова тешка ствар. Цвијић је сам обрадио Балканско полуострво као целину. Ако приступимо томе на тај начин што задужимо једног педолога за једно поглавље, а једног геолога за друго, нећемо добити такав целивит приказ.

Уз то историчари се не интересују за целовите геолошке или педолошке обраде једног краја. Тако нпр. нас интересују извесни природни услови које смо наследили из геолошке прошлости, који дају специфичност овој лесковачкој котлини. Али читава геолошка историја лесковачког краја није интересантна за историографску обраду овога краја. Према томе, треба поћи од мањег броја проблема и аспеката одабраних од стране самих историчара а не улазити детаљније у геолошку историју лесковачког краја. Зато се историја Лесковца може обратити без посебно великог улажења у све природне географске проблеме овога краја, користећи оно што је већ обрађено и објављено, одабирајући из објављених географских радова оно што је стварно потребно за једну историјску обраду. Тако нпр. можда је оно што налазимо од геологије у раду Симе Милојевића као општи оквир потпуно довољно за историјску обраду овог краја. Сва природна географска питања лесковачког краја треба детаљно изучавати, али заиста немамо потребе за једним читавим томом који би обрађивао природно географске услове да бисмо обрадили историју лесковачког краја.

Историја лесковачког краја сама по себи већ обухвата тако много проблема да је заиста не би смели проширивати у бескрај. Историја лесковачког краја којој би прилици по концепту кога ви предлагате, један том за природне услове, морала би да има бар 25 томова. Ако су природни услови један том онда би преисторија заслуживала читав том, а да не говоримо о средњовековној српској држави, турскоме периоду, XIX веку, економској историји XIX века, друштвеној и политичкој историји XIX века историји радничког покрета итд. Колико би тек било потребно томова за НОБ и послератни период.

Лако је планирати толики опсег, али како ћемо га остварити.

Ако заиста неможемо да дођемо до овако многог томова дела у релативно кратком периоду, можемо у том року да напишемо историју Лесковца у два, највише три тома. То је реални план за период од седам година.

У нашем предлогу полазимо од реалних могућности и од реалних потреба. То је да дамо двотомну историју Лесковца за седам година. У међувремену, у припремном периоду, у току пет година, можемо да обрадимо у низу општих монографија грађанске партије између два рата, економски развитак Лесковца, историју лесковачке индустрије, лесковачки крај од II устанка до ослобођења итд. Да обрадимо турске изворе о Лесковцу и да видимо шта се дешавало на овоме подручју у периоду од неколико векова, о чему готово ништа не знамо. Један دفتر даје више но све што смо до сада о томе знали. Да не говоримо о обради периода од ослобођења на овамо. С обзиром на све оно што је написано, период НОБ-а да се синтетизирати у већем и мањем обиму. Али питам вас какве ће напоре да тражи обрада привредне, културне, друштвене и политичке историје од ослобођења до данас. Ми не можемо да пишемо историју Лесковца а да је завршимо са 1941. или 1945. годином. Можемо да идемо до краја, бар до 1970. или 1975. Према томе ако се изјашњавам за овакав скромнији план, то није зато што потцењујемо неку научну дисциплину, већ зато што водимо рачуна о реалним могућностима остварења једног пројекта историје Лесковца, која мора да буде комплексно обрађена, узимајући у обзир све оно о чему смо говорили. Једно је када у оквиру једне такве историје, нпр. када у оквиру који говори о турскоме периоду говоримо о социјалној структури становништва, о верској и народној структури, о другим његовим специфичностима на неколико страна. Нпр. у току мојих изучавања XVII века наишао сам на податке о Мађарима у овоме крају. Није скључено да извесна презимена која на то указују воде порекло из тога периода, имају своје корене у XVII веку. Ово показује да њихово присуство у нашим крајевима није нова појава. Питање је до које мере можемо да се ангажујемо у изучавању и обради свега тога да би написали синтетичку историју која треба да буде готова за 100-годишњицу ослобођења Лесковца? Ма да ће све то што буде написано бити превазиђено каснијим, новим подацима, анализама, истраживањима, новим сагледавањима проблема, ми то ипак морамо остварити у том року. Зато будимо реални. Пледирам да пређемо што пре на утврђивање шта треба радити да би добили историју Лесковца за седам година, који су непосредни задаци које имамо да савладамо.

Враћамо се на наш предлог. Потребно је да утврдимо празнине и начине тако да их савладамо у периоду од 1971. до 1975. да би у 1975. год. формирали редакцију и ангажовали ауторе за синтетичку обраду читавога тога материјала, без обзира на преостале празнине које ће тада још увек постојати. Само тако можемо да дамо планирану историју, да је завршимо за 100-годишњицу ослобођења Лесковца без обзира на све оно што до тада неће бити обрађено. Да се није појавио друг Васић ми би смо дали ту историју без коришћења турских извора, односно само са о-

257
нам што знамо. Према томе, чак и у случају да сви природни-географски услови не буду изучени, ми ћемо ипак успети да завршимо ову историју. Оно главно из ове области познато нам је и приступачно.

Диспропорција у обради појединих питања овога краја постоји не само у односу на историографску обраду, већ и у односу на обраду природно-географских проблема. Неке су компоненте изучене а друге нису. Тако нпр. имамо радове о тектоници, о геолошкој старости власинског блата, о његовом биолошком развоју. Па ипак све је то парцијално, јер не постоје одговарајући радови за друге пределе. Да би остварили овако комплексан пројекат обраде природно-географских услова, на коме се инсистира, да би обухватили све што би у једној идеалној историји лешковачкога краја имало да буде обухваћено, немамо ни довољно кадрова ни довољно средстава. Зато несмемо да идемо на израду једне историје од 25 томова већ се морамо задовољити са малим.

Уместо да планирамо овако велике кадрове, за нас је актуелније да се позабавимо питањем како ћемо да вежемо постојеће студијске кадрове у нашој земљи за припрему и остварење двотоме историје Лешковца.

Проблем се не састоји само у томе што ће се наћи неко који ће прихватити планирану тему. Који ће потписати уговор. Проблем се састоји у квалитету таквог аутора, у сигурности аутора да ће његов рад да буде штампан. Зато се морамо позабавити начином везивања квалитетних аутора за ову вусту студијског рада питањем везивања нових кадрова за историјско изучавање нашег подручја. Научници се баве разним питањима. Они раде у институтима, на факултетима, не обрађују само лешковачки крај, већ се интересују за Македонију, за врањски крај и друга питања. Велики је проблем како преоријентирати ове студијце на лешковачку проблематику, нагонити их да се у току неколико година баве лешковачким крајем. Да би се то постигло одговорни другови морају не само да реше питање финансирања читавога пројекта, већ и питањем посебног стимулирања аутора који би радили на пројекту историје Лешковца. Ако се ово питање решава као што је то досад било, да се нпр. сарадња на лешковачком зборнику третира као добровољни нехонорарни рад, и то у време када се овакав студијски рад добро хонорише и објављује на другој страни, мали је број квалитетних студијаца који ће се прихватити овако слабо плаћених задатака. Зато остварење читавог пројекта историје лешковачкога краја везано је за обезбеђење допунских финансијских средстава. Дакле, проблем је много комплекснији него што се понекад поставља. То није само утврђивање празнина, планирање истраживања и тема коју треба обрадити, потребно је и обезбедити сарадњу неких квалитетних аутора посебним хонорарима. Само тако ће један асистент или професор који ради на катедри или у институту да се оријентира на обраду лешковачке проблематике.

У вези са тиме постављамо питање свима онима који стоје иза ових пројеката, да ли су они у стању да финансирају рад на једној многотомној историји Лешковца, на историју у којој би само обрада природних услова испуњавала читав том.

Зар није реалније припремити неколико кључних монографија о историји лешковачкога краја, да би се после њих, а на основу

свега проученог, нових радова који не би објављени у Лешковачком зборнику и Библиотеци Градског музеја, посебно ове допунске серије историографских монографија, пришло изради двотомне синтетичке историје Лешковца и лешковачког краја.

Још једна занимљива дискусија

Др Сергије Димитријевић говори о Темповим мемоарима

У последње време Народна библиотека „Радоје Домановић“ је организовала неколико занимљивих дискусија о значајним и актуелним новим књигама. После успешог разговора о књизи: „Велика прекретница социјализма“ Роже Гародија, Народна библиотека је у сарадњи са Комисијом за идејни рад у култури, просвети и науци ОК СКС Лесковац, у уторак, 23. марта, организовала разговор о књизи Светозара Вукмановића — Темпа: „Револуција која тече“. За ову прилику организатори су позвали Др Сергија Димитријевића, научног саветника и замолили га да изнесе своја запажања: „О мемоарској литератури и Темповим мемоарима“.

Као што је познато Др Сергије Димитријевић је о овој теми говорио у неколико махова: најпре, у редакцији „Комуниста“, а потом и у оквиру дискусије коју су организовали Историјски архив Београда, редакција НИН-а и Радиотелевизија Београд. Ова излагања, која је допунио новим студијским сазнањима и запажањима, представљала су основу његовог саопштења у Лесковцу.

У уводној речи др С. Димитријевић је истакао да постоји велика потреба за мемоарском литературом. Илегални услови у периоду између два рата, у току НОВ-а, као и чињеница да су се многе ствари одигравале у затвореним круговима руководства — намећу потребу писања и објављивања мемоарске грађе. Потом, он се zaloжио за пуно уважавање мемоарске грађе која се често потцењује као историјски извор. „Изворима морамо прилазити на исти начин, без обзира да ли су архивски, новински или мемоарски“. Уз то, он се критички одредио према покушајима стварања митова, шаблонизирања и беживотних формула“. Притом је нагласио: „да нерадо говоримо о грешкама и пропустима које смо чинили“; међутим, то указивање на грешке, по његовом мишљењу — неће нашкодити угледу наше револуције. Кад је реч о могућим грешкама и њиховом политичком просуђивању, по казивању С. Димитријевића, све треба препустити савести аутора и суду историјске науке.

Надахнуто излагање др Сергије Димитријевића, пуно хвале за Темпову књигу, пружило је могућности за широк разговор: о карактеру, духу и функцији мемоарске литературе; потом, о једностраној критици Темпових мемоара, о значају и важности мемоарске грађе за утврђивање историјских чињеница, о раду на прикупљању и обради мемоарске грађе итд. У веома живој дискусији учествовао је већи број присутних: Сава Радојевић, Стојан Мицић, Андрија Плештина, Никола Илић, Дража Андрић и др.

Др Сергије Димитријевић је драг гост нашег града, па је и разумљиво што је његово присуство и учешће на овом скупу изазвало велико интересовање. Читаоница Народне библиотеке била је мала да прими све заинтересоване.

Како Темпови мемоари побуђују велико интересовање у читавом овом крају, поред осталог и због краћег Вукмановићевог боравака у

току рата на овом терену — у среду, 24. марта организован је сличан разговор у Грделици и Вучју.

Народна библиотека у чијем је саставу већи број истурених одељења на селу, омогућила је у четвртак, 25. марта, мештанима Брестовца и Винарца да чују излагања др Сергија Димитријевића. Редак је случај да један афирмисани научни радник приликом боравака у Лесковцу, прихвати могућност да обиђе већи број месних центара и села на нашем подручју.

Рецимо на крају да су ове дискусије о књизи: „Револуција која тече“ С. Вукмановића — Темпа организоване у оквиру прославе 30-годишњице народне револуције у нашем крају. Одбор за прославу на челу са Ђ. Јовићем и Скупштином општине, разумевањем и подршком, помогли су реализовање ових занимљивих дискусија.

Н. Цветковић

4

26. МАРТ 1971.

1000 200